3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the year

3.3.1.1 Number of research papers in the Journals notified on UGC CARE during the year

Year	2017-2018
Number	11

SEAL

PRINCIPAL
Yashoda Girls Arts & Commerce Coll.
Sneh Nagar, Nagpur-14

1. Title of Paper: **A Study of Awareness of Cashless Transaction**
Name of Author/s : **Dr Pramod Fating** **Department of Teacher: Commerce**
Name of Journal: **REVIEW OF RESEARCH- International Online Multidisciplinary Journal**
Year of Publication: **2017** **ISSN No. : 2249-894X**

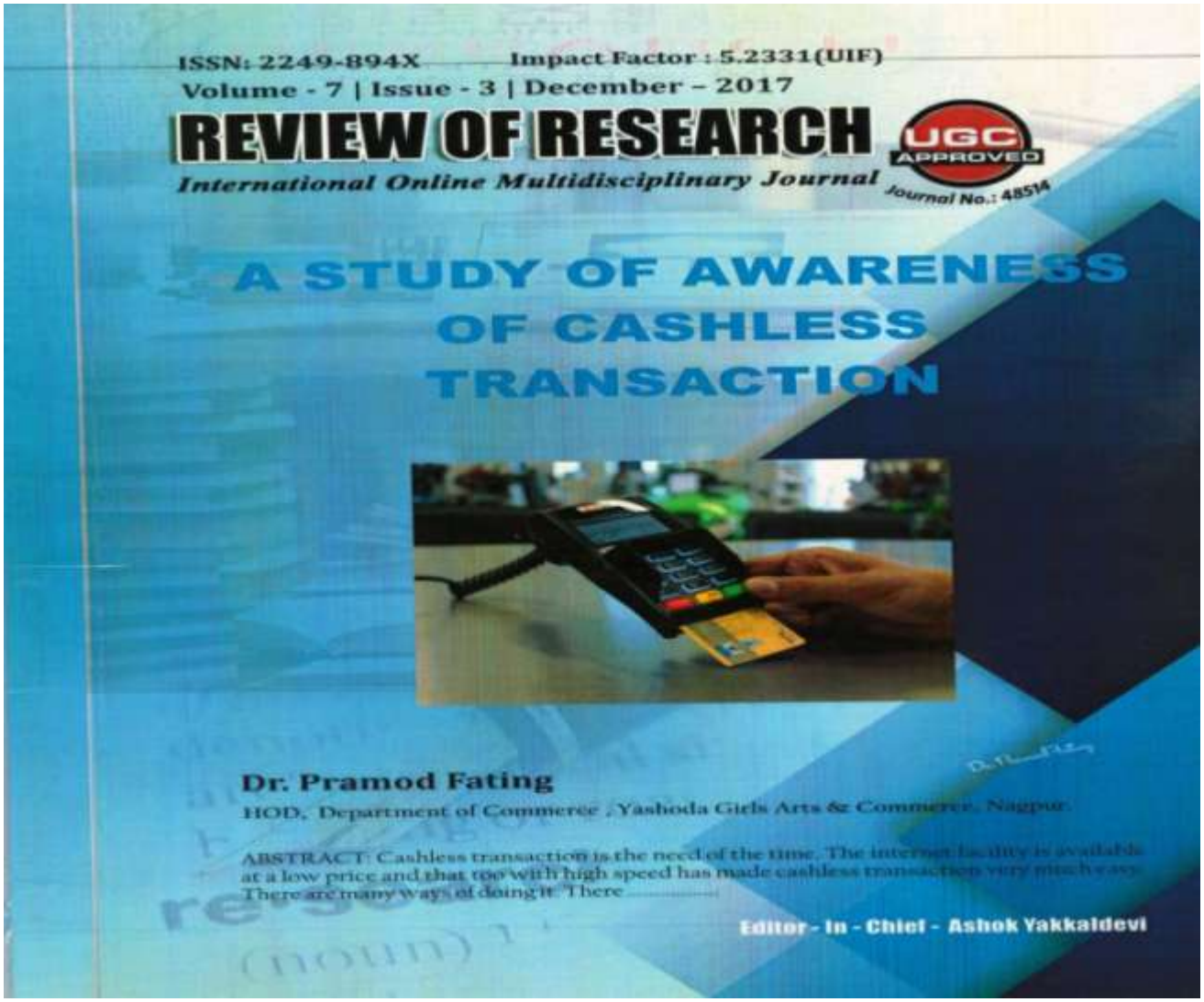

International Online Multidisciplinary Journal

Review of Research

Save Tree, Save Paper, Save World

ISSN NO:-2249-894 Impact Factor : 3.8014(UIF) Volume - 7 | Issue - 3 | December - 2017

Sr. No	Title And Name Of The Author (S)	Page No
1	ATTITUDE OF THE STUDENT TEACHERS TOWARDS HUMAN RIGHTS EDUCATION IN RELATION TO TEACHING TECHNIQUES Dr. M. Chandravathana	1
2	PROBLEMS OF THE MARGINALIZED IN NTOZAKE SHANGE'S "FOR COLORED GIRLS" Dr. R. Bakyaraj	5
3	DEVELOPING STRATEGIES FOR BETTER TEACHER ACCOUNTABILITY AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS Dr. N. S. Sumamol	9
4	TECHNO-ECONOMICS & ADVANCES OF SHUTTLE-LESS WEAVING TECHNOLOGY Dr. V. M. Patil	16
5	A STUDY ON THE PRODUCTIVITY AND PROFITABILITY OF INDIAN BANK Mrs. R. V. Hema	28
6	ORGANIC DAIRY FARMING : A NEW APPROACH IN DIARY SECTOR Dr. Naushad Makbool Mujawar	37
7	A LITERATURE REVIEW ON IMPACT OF MODERN RETAILING/MALLS ON TRADITIONAL RETAILING IN INDIA Dr. Vijay Grewal and Jaya Kameriya	40
8	A STUDY OF AWARENESS OF CASHLESS TRANSACTION Dr. Pramod Fating	45

REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)
VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER- 2017

A STUDY OF AWARENESS OF CASHLESS TRANSACTION

Dr. Pramod Fating
HOD, Department of Commerce , Yashoda Girls Arts & Commerce, Nagpur.

ABSTRACT:

Cashless transaction is the need of the time. The internet facility is available at a low price and that too with high speed has made cashless transaction very much easy. There are many ways of doing it. There are many advantages of using cashless transactions. There are certain limitations too. There are some precautions which have to be taken while doing cash less transaction. The proper study has to take which will help us not only in promoting cashless transaction but also help us in preventing any frauds occurring from cashless transaction. This paper is an attempt towards exploring awareness of cashless transaction. For this purpose questionnaire was filled from 120 respondents from orange city Nagpur.

KEYWORDS: *awareness, cash less transaction.*

INTRODUCTION:

In ancient times there was barter system in this the necessary thing was that it requires both someone who wants what one has and has what one wants. In the modern era i.e. in a monetary economy one only needs to someone who has what one wants. The bas of these transactions was currency, the currency over the years have varied from gold, copper, silver coins to paper currency. The latest is the cashless currency. The currency used in forms of various wallets, debit card, credit card, internet banking and so on. The vast advertisement campaign is going on to promote the cash less transaction. In recent years digital economy has received unstoppable growing at 10 percent a year – more than triple the rate of overall global economic growth. Digital Economy is one of 10 central themes for Budget-2017 for establishing speed, accountability and transparency in the system.

The RBI and the Government of India are making enormous efforts to reduce the use of physical cash in the economy. They are also promoting the digital payment devices or modes including prepaid instruments and cards. The Vision-2018 for Payment and Settlement Systems in India propaganda by the RBI in June 2016 states the commitment to encourage maximum use of electronic payments by all sections of society so as to achieve a "less-cash" economy. "The wide contours of Vision-2018 has five core c's — Coverage, Convenience, Confidence, Convergence, and Cost.

- **REVIEW OF LITERATURE**

Ashish Das, and Rakhi Agarwal, (2010) in their article "Cashless Payment System in India- A Roadmap" Cash as a mode of payment is an expensive proposition for the Government. The authors states that country needs to move away from cash-based towards a cashless (electronic) payment system. This will have many benefits.

Vincent, L. (2005) in the article "Credit cards - Modern payment system", gives information about credit card India. He

From the above data it clear that value of D is greater than P value hence null hypothesis is rejected. He we reject the null hypotheses that Fear of technology is not biggest challenge in cashless transaction.

- **FINDINGS, CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS**

The study concludes that cashless transaction economy is one of the prominent decision take the government of India in recent times. But the central government must take some bold steps to con or encourage cash heavy Indian society to cash-free. Majority of respondsts feels that helps to fight aga major illegal or unethical activities in the economy like terrorism, corruption, money laundries etc. the r areas must also be brought under the cashless transaction. The special incentives must be given not onl consumers but also to the businessmen.

- **REFERENCES**

1) Kiyotaki, Nobuhiro and Randall Wright. (1993). iA Search-Theoretic Approach to Monetary Econom American Economic Review. 83:63-77.
2) John Horvath (1997) The Cashless Society - Part I http://www.heise.de/tp/artikel/6/6093/1.html pos on *13.11.1997*
3) Chaudhari T. (2013), The Critical Analysis of Cashless Transaction. International Journal of Commerce Management Research, ISSN: 2455-1627, Volume 3; Issue 3; March 2017; Page No. 92-94.
4) Vincent. L. (2005). Credit Cards - Modern Payment System. Review of Social Sciences, V1 (1), .January-June, p. 71-76.

1. **Title of Paper:** **Udarikaran Wa Jagatikaran Hyanchi Pragati Wa Mulyankanacha Abhyas**
   Name of Author/s : **Dr Pramod Fating** **Department of Teacher: Commerce**
   Name of Journal: **VIDYAWARATA- Peer Reviewed International Refereed Research Journal**
   Year of Publication: 2018 **ISSN No. : 2319-9318**

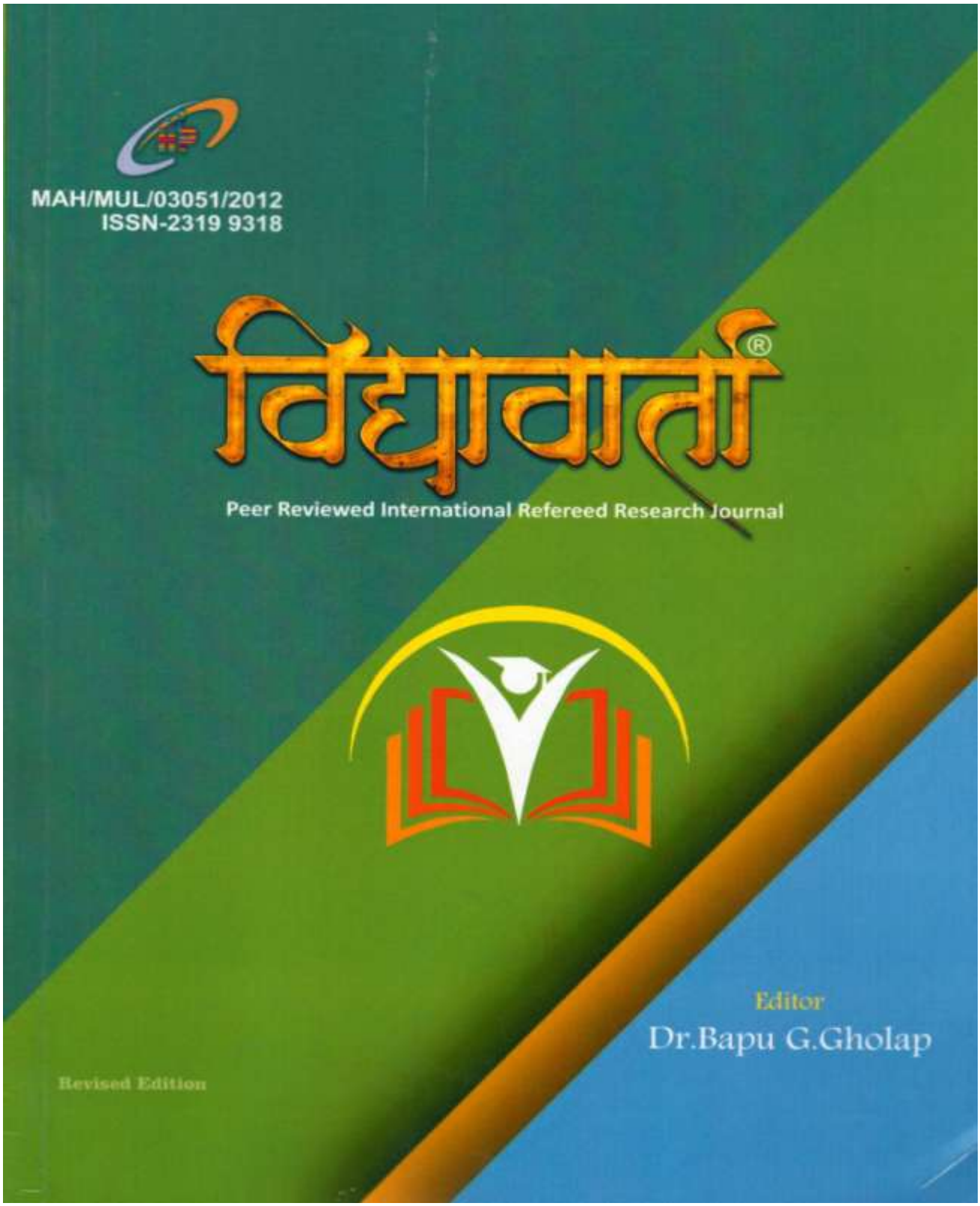

28) भारतातील शेतकरीआत्महत्या: एक गंभीर समस्या
Dr. Vasant Nanarao Patange || 127

29) स्पर्धा परीक्षामध्ये व्याकरणाचे महत्व
प्रा. डॉ. कालिदास गुडदे , पालम जि. परभणी || 132

30) उदारीकरण व जागतिकीकरण हबांची प्रगती व मूल्यांकनाचा अभ्यास
प्रा. डॉ. प्रमोद ग. फटींग, नागपूर || 134

31) कनिष्ठ महाविद्यालयातील इयत्ता ११ वी च्या विद्यार्थ्यांचा स्वसंकल्पना ताण व वैफल्य यांच्यातील .....
डॉ. शोभा महारु चौधरी, धुळे. || 137

32) आष्टी तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांना ई–लर्निंग द्वारे शिकवताना ...
श्रीमती चव्हाण अनिता उत्तमराव, आष्टी || 139

33) महाविद्यालयातील प्राध्यापकांमधील नॅक विषयी असलेल्या अभिवृत्तीचा तुलनात्मक अभ्यास.
डॉ. सुनील परशुराम पाटील, धुळे || 142

34) ललित कला और संस्कृति पर विज्ञान और प्रौद्योगिकी का प्रभाव
डॉ. अश्विनीकुमार सिंह, बड़ौदा, गुजरात || 144

35) स्कूली बच्चों (बालक वर्ग)में मोबाइल फोन का प्रयोग : एक .....
डॉ. सुधीर कुमार श्रीवास्तव, रूद्रपुर, देवरिया उ.प्र. || 148

36) बुद्धकालीन गणिकाओं का संक्षिप्त अध्ययन
शिखा पाठक, लखनऊ || 157

37) दलित चेतना और डॉ. आंबेडकर
डॉ. बळीराम संभाजी भुक्तरे, उदगीर, जिला. लातुर || 159

38) शिक्षक प्रशिक्षणार्थियों की अधिगम उपलब्धि पर व्याख्यान विधि के प्रभाव .....
रूबी चौहान, प्रो. बी.सी. दूबे, मेरठ || 162

39) बाल श्रम और मानवाधिकार
प्रा. दिपक एस, मगरदे, वर्धा || 165

40) पाडर दा संस्कृतिक अध्ययन
सोनिका जसरोटिया, जम्मू || 168

www.vidyawarta.com/03 — http://www.printingarea.blogspot.com

30

उदारीकरण व जागतिकीकरण ह्यांची प्रगती व मूल्यांकनाचा अभ्यास

प्रा. डॉ. प्रमोद ग. फटींग
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स व कॉमर्स महाविद्यालय नागपूर

****

प्रस्तावना

आर्थिक विकासाचा वेग वाढविण्याबरोबरच पुढील उद्दिष्टे साध्य व्हावयास हवी. विकासाचा उच्च दर, रोजगार निर्मितीचा विस्तार, दारिद्रय रेषेखाली असलेल्या लोकांच्या संख्येत घट, आर्थिक विषमता कमी करून गरीब व दुर्बल घटकांना लाभ प्राप्त करून देणे, भारतीय संपन्न व गरीब राज्यांमधील अंतर कमी करणे इत्यादी उद्दिष्टे आर्थिक सुधारणांद्वारे कितपत साध्य झालीत ह्याचे अध्ययन करणे आवश्यक आहे.

१) सकल देशी उत्पादनात वृद्धी, रोजगार वृद्धी व गरीबी :—

गरीबीचा संबंध बेरोजगारी किंवा अल्प रोजगारी किंवा चांगल्या रोजगार संधीचा अभाव ह्यांच्याशी असेल तर सुधारणापूर्व व सुधारणोत्तर काळातील रोजगार स्थितीचे अध्ययन आवश्यक आहे. सुधारणेची प्रक्रिया ही केवळ संघटीत क्षेत्रापावेतोच मर्यादित आहे. विशेषत्वाने निगम क्षेत्रापर्यंतच १९९०—९१ व १९९७—९८ च्या दरम्यान संघटित क्षेत्रात रोजगारीचा वृद्धीदर घटत जावून ०.६ टक्के झाला. हाच दर १९८३ व १९९०—९१ च्या दरम्यान १.७३ टक्के होता. ह्यामुळे समाजातील दुर्बल घटकांना फायदा झाला नाही.

१९८३ मध्ये दारिद्रयरेषेखाली राहणाऱ्या लोकसंख्येचे एकूण लोकसंख्येशी प्रमाण ४४.४८ टक्के होते व १९९०—९१ मध्ये घटून ते ३५.११ टक्के झाले. १९८३ मध्ये दारिद्रय रेषेखाली असलेली लोकसंख्या ३२.३ कोटी होती ती १९९०—९१ मध्ये घटून ते २९.१ टक्के कोटी झाली. परंतु त्यानंतर १९९०—९१ ते १९९७ ह्या ७ वर्षात गरीब लोकसंख्येचे एकूण लोकसंख्येशी असलेले प्रमाण वाढून ३७.२३ टक्के झाले. १९९०—९१ मध्ये गरीब लोकांची संख्या २९.१ कोटी होती. ती वाढत जाऊन १९९७ मध्ये ३४.९ कोटी झाली. ह्याचा अर्थ आर्थिक विकासाचा जो ढाचा तयार करण्यात आला आहे. त्यात उचित बदल झाला. तरच गरीबी व बेरोजगारी हया गंभीर समस्यांना तोंड देता येईल. विकासाच्या व्युहरचनेत बदल करणे आवश्यक आहे.

२) सकल देशी उत्पादनाचा विकास दर :—

१९९१—९२ व १९९२—९३ ह्या सुरूवातीच्या दोन वर्षातील अडचणी दूर झाल्यानंतर १९९३—९४ ते १९९६—९७ ह्या कालावधीत सरासरी विकास दर दरसाल दर शेकडा ७ होता. आठव्या योजनेत हा दर ६.८ टक्के होता. अशाप्रकारे विकास दरात सुधार झाल्याचे दिसून येते. ह्यानंतरच्या काळात मात्र सकल देशी उत्पादनात दरात घट झाल्याचे दिसून येते. १९८०—८१ ते १९९०—९१ ह्या सुधारपूर्व काळातील विकास दराची सुधारोत्तर काळाशी तुलना केल्यास दिसून येते की, सुधार प्रक्रिया आपली विलष्ठता दर्शवू शकली नाही. १९८०—८१ ते १९९०—९१ ह्या सुधारपूर्व दशकातील सरासरी वार्षिक विकास दर हा ५.६ टक्के होता. तसेच १९९०—९१ ते २०००—०१ ह्या सुधारप्रक्रिया सुरू झाल्यानतंरच्या दशकात सरासरी वार्षिक विकास दर ५.६ टक्के म्हणजे पूर्वीइतकाच होता.

३) व्यापार निती :—

१९९१ नंतर नवीन आर्थिक सुधारणांद्वारे भारतीय अर्थव्यवस्थेचे आर्थिक तिव्र गतीने जागतिकीकरण होऊ लागले व व्यापारावरील मात्रात्मक नियंत्रण हटविल्या गेलीत किंवा कमी करण्यात आली. त्याचबरोबर प्रशुल्काचे अडथळेपण कमी करण्यात आले. सुधार उपायांचे प्रमुख उद्दिष्ट हे निर्यात संवर्धन व त्याचबरोबर औद्योगिक उत्पादन वाढविण्याकरिता ज्या आयाती आवश्यक आहे. म्हणजेच 'विकासात्मक आयाती' मध्ये वाढ करणे, सुधारपूर्वकाळ (१९८०—८१ ते

आलेली आहे. हयानंतर आणखी काही उद्योगांकरिता परवाना पद्धती रद्द करण्यात आली. आता तर केवळ ६ उद्योगांवर अनिवार्य परवाना पद्धती लागू आहे. कोळसा व लिग्नाइट हया उद्योगांना सार्वजनिक क्षेत्राकरिता आरक्षित असलेल्या क्षेत्रांच्या बाहेर काढण्यामुळे आता केवळ चारच उद्योग सार्वजनिक क्षेत्राकरिता आरक्षित आहे. अशाप्रकारे आर्थिक सुधारणांमुळे औद्योगिक परवाना पद्धती बंद झालेली आहे. तरीपण सुधारपूर्व काळात (१९८१—८२ ते १९९०—९१) काळात औद्योगिक उत्पादनाच्या निर्देशाकांचा सरासरी वार्षिक वृद्धीदर ७.८ टक्के होता. परंतु सुधारोत्तर काळात, (१९९३—९४ ते २०००—०१) तो घटून ७.२ टक्के झाला. म्हणजेच औद्योगिक उत्पादनाला प्रोत्साहन देण्याची अपेक्षा सफल झाली नाही. १९९१—९२ ते २०००—०१ हया काळात औद्योगिक क्षेत्रात मोठया प्रमाणात सुधार करण्यात आलेत. परंतु औद्योगिक उत्पादनाची कामगिरी समाधानकारक नव्हती.

८) विदेशी गुंतवणूक निती :—

सुधार प्रक्रियेत मुख्य उद्देश विदेशी गुंतवणूकीला प्रोत्साहित करणे हा आहे. काळानुसार स्वीकृतीबाबत वेगाने वाढझाली. १९९२ मध्ये गुंतवणूक स्वीकृतीची रक्कम १.७८ अब्ज डॉलर्स होती. ती वाढून १९९५ मध्ये ११.२४ अब्ज डॉलर्स व १९९७ मध्ये १५.७५ अब्ज डॉलर्स झाली. परंतु स्वीकृती दिल्यानंतर वास्तविक प्रवाह १९९२ मध्ये १३ टक्के होता. तो १९९७ मध्ये २२ टक्के झाला. १९९८ मध्ये स्वीकृतीची रक्कम कमी होऊन जवळपास ७ अब्ज डॉलर्स झाली. ही रक्कम १९९७ च्या तुलनेत निम्म्यापेक्षाही कमी होती.

१९९१—९२ ते २००१—२००२ हया कालावधीत ४५१०.२ कोटी डॉलर्सची भारतात गुंतवणूक झाली. हयातील २१८२ कोटी डॉलर्स प्रत्यक्ष गुंतवणूकी च्या स्वरूपात तर २३२८ कोटी डॉलर्स पोर्टफोलियो स्वरूपात करण्यात आला. म्हणजे हय काळात पोर्टफोलियो गुंतवणूकीचा हिस्सा जास्त होता. परंतु नंतरच्या १९९५—९६ ते २००१—०२ हया कालावधीत मात्र प्रत्यक्ष गुंतवणूकीत वाढझाली. १९९७—१९९९ हया काळात प्रत्यक्ष गुंतवणूक अधिक प्रभावी बनली. पोर्टफोलियो गुंतवणूक ही बरीच अविश्वसनीय व अस्थिर अशी असते. सर्व विकासनशिल देशांना मिळालेल्या प्रत्यक्ष गुंतवणूकीत भारताचा हिस्सा १९९८ मध्ये १.५ टक्के होता तो घटून १९९९ मध्ये १ टक्के झाला भारतात १९९८ मध्ये एकूण विदेशी प्रत्यक्ष गुंतवणूक होती. हयचा अर्थ भारत पुरेशी विदेशी गुंतवणूक आकर्शित करण्यात सफल राहिला नाही.

संदर्भ ग्रंथ

१. भारतीय अर्थव्यवस्था— रमेश सिंह
२. भारतीय अर्थव्यवस्था— दृष्टी प्रकाशन
३. भारतीय अर्थव्यवस्था— संजीव शर्मा
४. भारतीय अर्थव्यवस्था— स्पेक्ट्रम प्रकाशन
५. अर्थव्यवस्था — डॉ. बवले, दांगट, मतकर

❑❑❑

2. **Title of Paper:** **The Impact of maternal force in the Novels of Mulk Raj Anand and Chinua Achebe**
Name of Author/s: *Prof. D. K. Satbhai, &* **Dr. Amol Raut** **Department of Teacher: English**
Name of Journal : IJCRT-International Journal of Creative Research Thoughts
Year of Publication: 2018 **ISSN No. : 2320-2882**

2017-2018

The Impact of maternal force in the Novels of Mulk Raj Anand and Chinua Achebe

1 D. K. Satbhai 2Amol Raut
1Ph. D Research Scholar , 2 Supervisor and Head
1Department of English, R. T. M. University Nagpur. (M.S.) India
2. Yashoda Girl's Arts, and Commerce College Nagpur

Abstract: The novels of Mulk Raj Anand and Chinua Achebe epitomize the fact that mother is deeply rooted in the conscious of the child and she is the core strength of home and what happens in the individual's life at home can affect society, mother is not an individual. She is an institution, a foundation upon which society is built. Anand in *Coolie*, *Two Leaves and a Bud* and Achebe in *Things Fall Apart* and *No Longer at Ease* reveal the power and influence of mother. They show that mother is guide, protector, preventer and nurturer of child as well as of the society. They have proven that she is the moral, cultural and social consciousness of child which is reflected in the development of the ideal society.

IndexTerms - Consciousness, epitomize, moral, spiritual, nurture, cultural, nourish, traditional, cherish, ethos, refuge, betrothe.

I. INTRODUCTION

The present research paper is an attempt to throw light on the influence and the effect of mother in the life of an individual and in the society at large, Considering the everlasting impact of mother's teaching on the child, which is reflected in the nourishment of the moral, cultural and conventional values in the society. The novels of Mulk Raj Anand and Chinua Achebe depict the drama of human interactions. Through they are from different continents, from different countries, but as the socially committed writers they have presented social and cultural life of their countries in their novels, they both not only depict the contemporary social and cultural life of India and Nigeria but simultaneously they have tried to sow nourish the socio-cultural and moral values. Mulk Raj Anand in *Coolie* (1936) and *Two Leaves and a Bud* (1937) and Chinua Achebe in *Things Fall Apart*(1958) and *No Longer at Ease (*1960) have demonstrated that mother is not only an individual but an institution and foundation of home and society. She is the backbone of both an individual and society. These novels give a new perspective to consider mother as an asset of moral, spiritual and virtuous values of the human civilization, she nourishes child as well as society.

2. Impact of maternal force in the Novels:

Anand is prolific novelist, his novels deal with social issues like untouchability, exploitation suppression of downtrodden, caste and class discrimination. His work shows that he succeeds in interpreting the heart and soul of India. In "Coolie" he presents the life of India's millions. Munoo, a boy born in a Peasant's Family and leaves his village in search of job. Munoo symbolizes the caste discriminated and class discriminated social output. His journey

Conclusion: It is the noticeable that Anand and Achebe are from two different continents, from two different countries and from two different societies, but their novels show that in every community the influence and role of mother is the same. She is the anchor of the child's mind and soul. People may live anywhere, they may speak different languages, they may have different colors and costumes but their hearts, feelings and the blood is the same. The person, whoever he may be, Munoo, Laila ,Okonkwo or Obi is deeply attached to the mother, and he finds solace in the difficult situation at the mother's bosom. The mother whether she is Indian or Nigerian nurtures and protects her child as well as the society.

References

[1] Anand, Mulk Raj, *Coolie*. India: Penguin Books Ltd., 1993.p.54.
2] Ibid.,p.94
[3] Anand, Mulk Raj, *Two Leaves and a Bud*. New Delhi: Hind Pocket Books (p) Ltd. 1983. P.120.
[4] Ibid.,p.122.
[5] Achebe Chinua, *Things Fall Apart*. New Delhi: Applied Publishers Pvt. Ltd., 2006.Print.p.121
[6] Ibid.,p.122.
[7] Achebe Chinua, *No Longer at Ease*. London: Heinemann.1975. Print. P.123.

3. **Title of Paper:** **Natak: Sankalpana Swarup Wa Vyapti**
Name of Author/s: Dr Govind Rawlekar **Department of Teacher: Marathi**
Name of Journal : VIBGYOR Bi-Annual Multi-Disciplinary Research Journal
Year of Publication: 2017 **ISSN No. : 2277-4491**

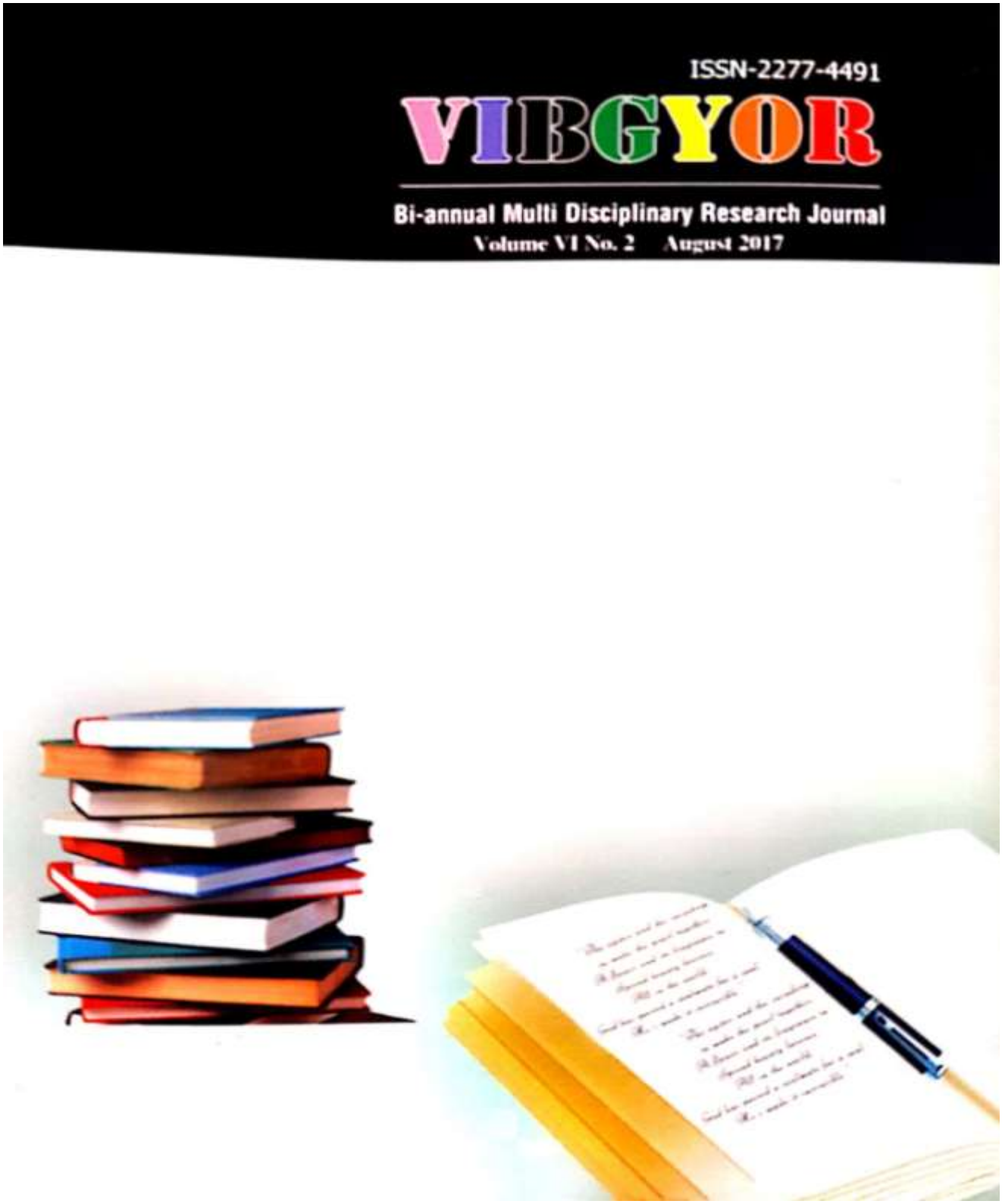

अनुक्रमणिका

१. नाटक : संकल्पना स्वरूप व व्याप्ती ..... प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर ७
२. वंदनिय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातील विश्व-धर्म ..... डॉ. मधुकर नंदनवार १२
३. तुकडोजी महाराजांची संघटन शक्ती ..... प्रा. डॉ. राकेश कभे १४
४. अहेरी राजधराण्यातील दसरा महोत्सव ..... प्रा. अरुण बी. आलेवार १६
५. मद्यपान - एक सामाजिक समस्या ..... डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक २०
६. सामाजिक समस्येच्या रूपात विविध समस्या भारतीय समाजासमोरील एक प्रश्न ..... प्रा. चंद्रशेखर रा. भेजे २४
७. सरोजनी नायडू यांचे भारतातील स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान ..... मुलचंद मारोतराव देशमुख २७
८. छत्रपती शाहू महाराज : भारताचे भाग्यविधाता ..... प्रा. डॉ. लखपती वा. गायकवाड २८
९. भारतातील वस्तु व सेवा कर : एक आर्थिक अध्ययन ..... प्रा. अमोल गिरिधरराव आवंडकर ३०
१०. नोटबंदीमुळे होणारे फायदे आणि नुकसान: एक आढावा ..... डॉ. सुनिल शिंदे ३६
११. नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले यांचे आर्थिक विचार ..... प्रा. डॉ. विठ्ठल धिनमिने ३९
१२. ग्राहक चळवळीच्या प्रचार अभियानातून वीज सेवा क्षेत्रातील ग्राहकांना होणाऱ्या शोषणातून संरक्षण मिळण्यात झालेली मदत ..... डॉ. मिलींद गुल्हाने, डॉ. अमिता रघटाटे ४२
१३. आर्थिक स्थिरतेसाठी पालक व मुलांमधील संवाद : एक पायाभूत घटक ..... डॉ. मंजूषा राजेंद्र ठाकरे ४४
१४. नागपूर जिल्ह्यातील सिंचन विकासाचा आढावा ..... राजेंद्र वा. तांबे ४८
१५. कृषी उत्पादकता वाढीत मृदा, पाणी आणि खतव्यवस्थापनाची भूमिका ..... प्रा. ईश्वर जणार्धनजी वाघ ५१
१६. विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती -भंडारा जिल्ह्याच्या संदर्भात ..... प्रा. श्रीकृष्ण बाबुराव भुरे ५५
१७. शेतकरी आत्महत्या : एक समस्या ..... डॉ. विजया जितेंद्र राऊत ५७
१८. भंडारा जिल्ह्यातील सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीचे व उत्पादनविषयक समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन ..... डॉ. सुरेश ए. भागवत, प्रा. किशोर महादुले ६१
१९. नागपूर जिल्ह्यातील ओलित व कोरडवाहू शेतजमिनीच्या उत्पन्नाचा तुलनात्मक अभ्यास ..... डॉ. रेखा मिलिंद गुल्हाने ६३
२०. आधुनिक बँका देत असलेल्या नावीन्यपूर्ण सेवा आणि उपयोग ..... डॉ. राजेश बहुरूपी, पराग सहारे ६७
२१. नागपूर जिल्ह्यातील कापूस उत्पादकांच्या विभिन्न समस्याचे अध्ययन ..... डॉ. प्रशांत रा. गुल्हाने ७०
२२. बंजारा समाजातील संताची भूमिका ..... डॉ. मोतीराज रा. चव्हाण ७२
२३. बुंदी राज्याचे मुगल साम्राज्याशी राजनितीक संबध ..... डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण ७५
२४. बंजारा समाजाची संस्कृती व सांस्कृतिक परंपरा ..... प्रा. सुरेश एम. पवार ७९
२५. विदर्भातील कौमार्यावस्थेतील विद्यार्थ्यांची स्व-संकल्पना, तणाव आणि समायोजन - एक सहसंबंधात्मक अध्ययन ..... डॉ. एम. डी. पवार, कु. योगिता वै. अडसुळे ८२
२६. प्राथमिक शिक्षकांची अवांतर वाचन अभिरूची व अध्यापन अभियोग्यता - एक सहसंबंधात्मक अध्ययन ..... डॉ. राजेश चंदनपाट ८४
२७. महिला सबलीकरण आणि शासकीय उपाय-योजना ..... प्रा. मनोज कृष्णराव सरोदे ८६
२८. पंचायतराज - उदय व विकास एक दृष्टिक्षेप ..... प्रा. डॉ. अनिता विवेक महावादीवार ८९
२९. ग्रंथालयातील ताणतणावाचे व्यवस्थापन ..... डॉ. रंजना व्यवहारे ९३
३०. विद्यार्थ्यांवरील मानसिक दडपण आणि शिक्षकांची भुमिका ..... प्रा. आदित्य कि. सारवे, प्रा. डॉ. राजेन्द्र गोरे ९७
३१. शासनाच्या उद्योजकता विकास योजना व महिला उद्योजक ..... प्रा. मदन जी. प्रधान ९९
३२. जात आणि लिंग विषमता ..... डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत १०१
३३. आंबेडकरी चळवळीत महीलांचा सहभाग - एक दृष्टीक्षेप ..... प्रा. रेखा मेश्राम १०४
३४. मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान ..... प्रा. डॉ. संपदा एस. कुळरवार १०६
३५. भारतीय शहरीकरणाची प्रवृत्ती - एक इतिहासात्मक आढावा ..... डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के १०८
३६. लाखनी तालुक्यातील धान लागवडीचे स्वरूप व त्याचा द्वितीयक क्षेत्राशी संबध: एक भौगोलिक अभ्यास ..... प्रा. अमित गायधनी ११०
३७. भारतीय समाजातील पारंपारिक कुटुंब (संयुक्त कुटुंब) आणि आधुनिक कुटुंब (केंद्र कुटुंब) यातील तुलनात्मक अध्ययन ..... प्रा. मोनाली यशवंत बहादूरे ११३
३८. भारतातील नोटबंदी ते कॅशलेस व्यवहार व त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील झालेल्या आर्थिक व सामाजिक परिणामाचे चिकीत्सक अध्ययन ..... श्री. सुनील घुगल ११८
३९. बालकामगार : एक समस्या ..... प्रा. रमेश म. घोनमोडे १२१
४०. जीएसटी का प्रभाव - एक अध्ययन ..... प्रा. हर्षना रा. सोनकुसरे १२५
४१. वर्तमान शिक्षा प्रणाली पर बढ़ती हुई महंगाई का प्रभाव ..... नाज़िश इरम तुफ़ैल अशर, डॉ. एन. ए. काजी १२८
४२. महिला सशक्तिकरण और मानवाधिकार ..... डॉ. अतुल म. महाजन १३०

नाटक : संकल्पना स्वरूप व व्याप्ती

❑ प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर
मराठी विभाग
यशोदा गर्ल्स आर्टस् ॲन्ड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर,
वर्धा रोड, नागपूर-१५

प्रस्तावना :

भारतीय रंगभूमी ही भारतीय संस्कृती इतकीच पुरातन आहे. इतकेच नव्हे तर ती पूर्वीपासून विविध स्वरूपात फुलली आहे. भरतमुनींनी लिहिलेल्या नाटयशास्त्राने तिला शास्त्रोक्त स्वरूप फार पूर्वीपासून दिले आहे. भरतमुनीच्या म्हणण्याप्रमाणे भारतीय रंगभूमीवरील आविष्कृत नाट्य हे मनुष्य जीवनाचे प्रतिबिंब असले तरी आदर्शत्वाची मूल्ये दाखविण्यासाठी, पटविण्यासाठी आणि पर्यायाने ती रूजविण्यासाठीच त्याचा उपयोग करणे हा त्याचा मागचा हेतु आहे.

कालिदासासारखा कविकुलगुरू म्हणतो, "देवचक्षूंना प्रसन्नतेचे सुख देण्यासाठीच भारतीय नाट्याचा उद्‌भव झालेला आहे. भिन्न भिन्न स्वभाव असलेल्या नानाविध प्रेक्षकांना एकाच वेळी निर्विकल्प आनंदाचा आस्वाद देणारे एक प्रमुख साधन म्हणूनच भारतीय नाटकाची निर्मिती झाली आहे."

नाटक हे प्रत्यक्ष प्रयोगाशिवाय परिपूर्णरित्या आविष्कृत होऊ शकते ते वाटत नाही. नाटक मूलतःच दृश्य काव्य आहे. नाटक या आविष्काराच मूळ प्रकृती भावप्रधानच. त्याला आधार भौतिकाचा त्यातल्या घटना, प्रसंगांचा मूळ ठसवायची ती भावक्रिडा. काव्य हे भावाविष्काराला केंद्रभूतच आणि दृश्य हे आधारभूत म्हणून परिणामी भावप्रधानता असलेले हे नाटक हे दृश्यकाव्य आहे. नाटक हे प्रधानता काव्यच आहे. भावस्वरूप आहे. पण भाव निर्गुण निराकार असला तरी वस्तु माध्यमामुळे ते भौतिक पाया असलेले आहेत. ते वास्तव भूमीशी कल्पनेच्या धाग्यांना मनाच्या आकाशात विहार करणारे पतंग आहेत.

नाटय निर्मिती :

मूळ मराठी नाटक हे संस्कृत नाट्यकृतीतून आणि कीर्तनकार परंपरेतून निर्माण झाल्यामुळे ते संगीत नाटक या आगळ्या स्वरूपात निर्माण झाले. पाश्चात्य नाटकांच्या स्वरूपात, लेखन गद्य नाटक निर्मितीला बहुधा चालना मिळाली आणि आधुनिक काळात तर गद्य नाटके लोकप्रिय आहेत. याशिवाय संगीतिका, नभोनाट्य, दूरदर्शन नाट्य, एकांकिका इ. नाना स्वरूपात नाटयकृती प्रगट होतात. वगनाट्य हा प्रकारही शाहीर साबळे यांनी लोकप्रिय केला. याबद्दल जे. बी. प्रीस्टले म्हणतात, "नाटकात वरच्या दर्जाचे संवाद असले की, तेवढ्याच गुणांच्या भरवशावर नाटक उच्च प्रतीचे होऊ शकते, मग त्या नाटकात इतर गुणवत्ता कनिष्ठ प्रतीची असली तरी हरकत नाही अशी जी लंडन किंवा न्यूयॉर्क या शहरातील नाट्य-समीक्षकांची, प्रचलित समजून आहे ती सर्वस्वी चुकीची आहे. ते संवाद तितक्याच उदात्त किंवा उच्च व्यक्तींचा मुखातून आले असले पाहिजेत आणि तया व्यक्तीचे जीवनही तितक्याच नाट्यपूर्ण उच्च प्रतीच्या व उदात्त प्रसंगातून गुरफटलेले असले पाहिजे."[१] म्हणून नाटकातील व्यक्ती दर्शनात उठावरदारपणा दांडगेपणा, निडर्भिडपणा उच्च प्रतीचा असणे व प्रसंगानुरूप एकजीव होणे फार गरजेचे असते असे जे. बी. प्रीस्टनच्या मतानुसार वाटते.

भारताच्या राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने आणखी एक योजना राबवता येणे शक्य आहे. प्रांतीय भाषेतल्या नाट्यकृती जर मराठी भाषेत केवळ भाषांतरित केल्या म्हणजे वातावरण मूळचेच, पात्रेही तीच, कथाभाग इत्यादी सर्वही तसेच फक्त भाषा मराठी याप्रमाणे ते नाटक जर त्या प्रांतीय अभिनय वैशिष्ट्यांसह मराठीत मराठी प्रेक्षकाला दाखवले तर त्या प्रांतीय रंभूमीची ओळख मराठी प्रेक्षकांना होईल. तसेच मराठी नाटक त्या प्रांताच्या भाषेत त्या प्रातांत दाखवले तर मराठी रंगभूमीची ओळख त्यांना होइल.

नाटय संहिता :

मूळ नाटयसंहितेचा आशय समजावून घेऊन आणि तिच्या मूळ रूपात बदल न करता, घटना, प्रसंग जवळजवळ तसेच आणि त्याच क्रमाने ठेवून मूळ नाट्य संहितेचं गोडी कायम ठेवताना, शब्दशः भाषांतराचा क्लिष्टपणा येऊ न देता केलेले भाषांतर म्हणजे अनुवाद, शब्दशः भाषांतर टाळून आशय मात्र पूर्ण येईल. एवढेच भाषांतर स्वातंत्र्य घेतलेले असते.

कालिदासाच्या शाकुंतलचे अण्णा किर्लोस्करांनी केलेले मराठी भाषांतर, शेक्सपियरच्या 'मॅकबेथचं' शि.म. परांजपे यांनी केले 'मानाजीराव' व शिरवाडकरांचे 'राजमुकुट' ही अनुवाद भाषांतरे आहेत. अनुवाद करताना सर्वसाधारणतः स्वरूपांतर हे अटळपणे घडत. त्या दृष्टीने शेक्सपियरच्या सव्वीस नाटकाचे अनुवाद झालेले आहेत. वा. बा. केळकरांना केलेली 'ॲन्टनी क्लिओपात्रा'चे वीरमणी व शृन्गारसुंगदरी', 'हेमिंग ऑफ दी थ्रू' चे 'त्राटिका' किंवा 'कॉमिडी ऑफ एरर्स'चे भ्रांतिकृत चमत्कार', 'किंगलियर'चे 'अतिपीडचरित' इत्यादी अनेक अनुवाद-रूपांतर रूप भाषांतराची उदाहरणे.

या भाषांतर रूपात भाषांतकराचे स्वतःचे विचार, प्रयोग, रचना, भावदर्शन, घटना व प्रसंग आणि स्वतःच्या कल्पनेनं इष्ट वाटणारे रचनाबदल, नव्यारचना, इतकंच नव्हे तर नाट्यकथांचा,

4. **Title of Paper:** **Gramin Kadambaryatil Gramin Jivandarshan- Ek Wedh**
Name of Author/s: Dr Govind Rawlekar **Department of Teacher: Marathi**
Name of Journal : VIDYAWARATA- Peer Reviewed International Refereed Research Journal
Year of Publication: 2018 **ISSN No. : 2319-9318**

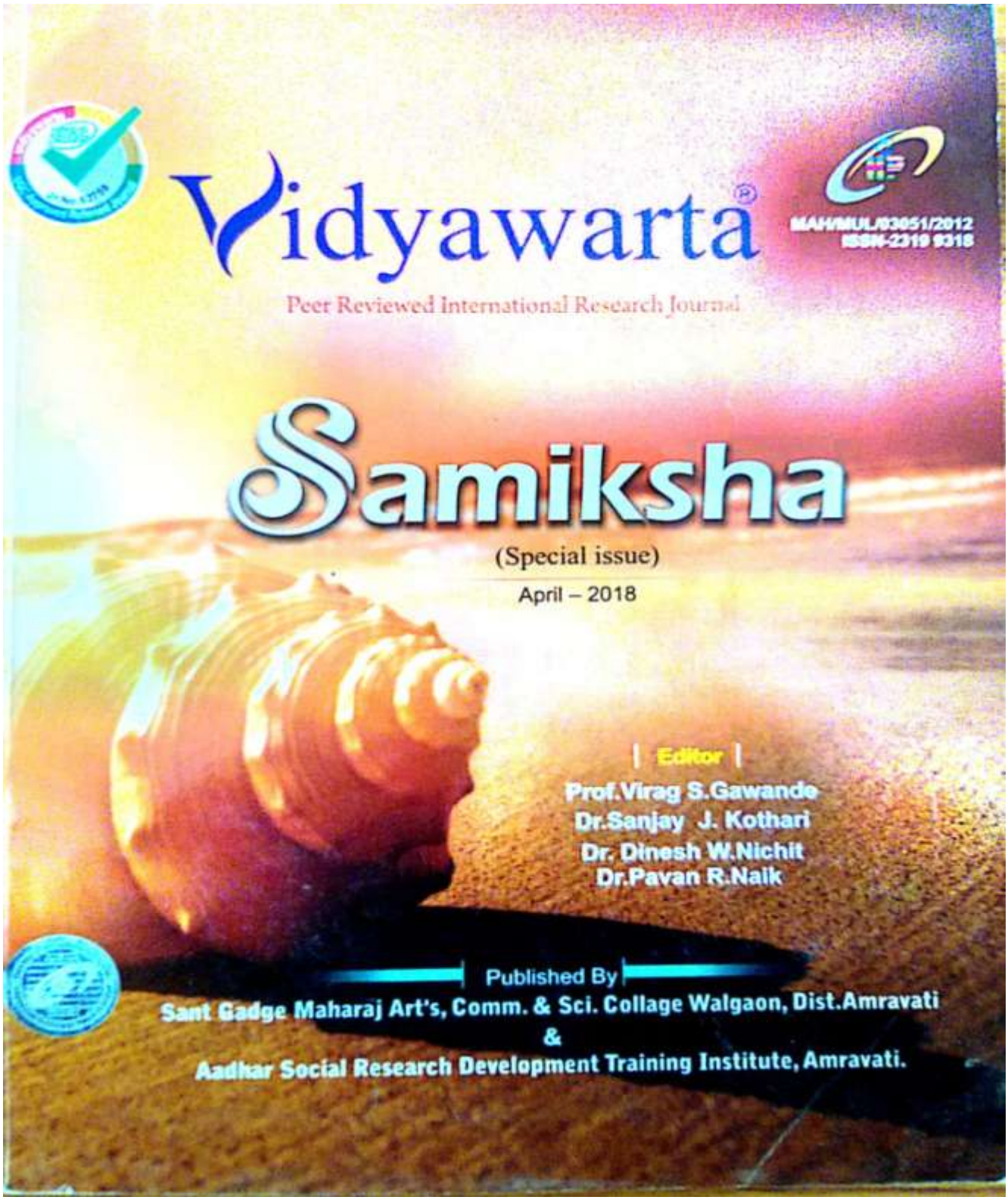

27) नगर परिषदांना विशेष निधी मिळविण्यात येणाऱ्या अडचणी
प्रा.डॉ. नितीन एल. नायसे, अकोला. || 99

28) विभिन्न शारीरिक एवं मानसिक रोगों की चिकित्सा में संगीत का प्रयोग
प्रा. प्रज्ञा द. मेश्राम, अमरावती || 102

29) डॉ. न. म. जोशी यांचे कथालेखन
कु. प्रणिता महादेवराव चांभारे, यवतमाळ || 105

30) वित्तीय प्रणालीतील परिवर्तने – भांडवलशाहीची वाटचाल एक दृष्टीक्षेप
प्रा. जयंत एम. बनसोड, अमरावती || 110

31) कौटुंबिक नातेसंबंधातील ताणतणाव आणि उपाययोजना
प्रा. डॉ. निता आर. गिरी, तिवसा || 113

32) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्रसंबंधी व सामाजिक लोकशाही संबंधी विचार
प्रा. व्ही.एम. पुनवटकर, जि. वर्धा || 115

33) पंचायतीमध्ये स्त्रियांना नेतृत्व विकासाची संधी
प्रा. अरुण शेंडे, यवतमाळ || 118

34) स्तनपान शिशुकरिता एक संजीवनी
प्रा.कु. सुषमा जयकुमार फरसोले, जि.अकोला || 121

35) ग्रामीण कादंबऱ्यातील ग्रामीण जीवनदर्शन – एक वेध
प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर, नागपूर || 123

36) ग्रामीण मराठी कविता
डॉ. राखी जाधव, नागपूर || 130

37) जाहिरातींचा ग्रामीण विपणनावरील परिणामांचे एक विश्लेषणात्मक अध्ययन विशेष संदर्भ ...
Dr. Chetan Krishnarao Hingnekar || 133

38) नागपूर शहर के अम्बेडकरपूर्व दलित नेतृत्व
डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर, नागपूर || 138

ATTESTED

Prakash Sonak
Assistant Professor & Head
Department of Financial

दुध असल्यामुळे संसर्गापासुन बचाव होतो. त्यामुळे बालक वारंवार आजारी पडत नाही. बालक सतत आईच्या सहवासात राहते त्यामुळे सामाजीक विकासाला चालना मिळते.

१३) कर्करोग नियंत्रण :-

स्तनपान करणाऱ्या स्त्रियांमध्ये स्तनाच्या कर्करोगाचे प्रमाण कमी असते. याशिवाय स्तनपान केल्यामुळे मासीक पाळी उशीरा येवून कुटूंब नियोजन करण्यास मदत होत.

निष्कर्ष :-

भारतात स्तनपानाचे महत्त्व आहे परंतु जगभरात याचे महत्त्व महिलांना कळावे म्हणून सरकार अनेक प्रकारच्या मोहिमा राबवत आहे. बालकांसाठी 'फॉर्म्युला फुड' तयार करणाऱ्या अनेक आंतरराष्ट्रीय कंपन्या आहेत. ह्या कंपन्या स्तनपानविरोधी भुमिकेचा प्रसार करतात. जाहिराती मध्ये गुटगुटीत दिसणारे बालक स्तनपानापेक्षा फॉर्म्युला फुडने गुटगुटीत दिसते, स्तनपान केल्यामुळे स्तनांमध्ये गाठ तयार होते अशी भिती मातांच्या मनात घातली जाते. तसेच बालक एक वर्षाचे झाले की स्तनपान तोडण्यासाठी अनेक प्रकारचे प्रयत्न केले जातात, स्तनपानांमुळे स्त्रियांचे सौंदर्य चांगले राहत नाही अशा अनेक प्रकारच्या शंका व भिती उत्पन्न केल्या जातात.

स्तनपान ही एक नैसर्गिक प्रक्रिया आहे. जेष्ट पर्यावरणतज्ञ डेव्हिड, सुझूकी याचे या संदर्भात सुंदर वाक्य आहे, 'माणसाच निसर्गाशी जोडली गेलेली घट्ट नाळ म्हणजे स्तनपान.' म्हणूनच हा नैसर्गिक ठेवा जपणं ही आपली सामाजीक जबाबदारी आहे. आईच दुध हे बालकांसाठी खऱ्या अर्थाने जगण्याची संजीवनी आहे तिच मोल मोठं आहे ते आपण राखल पाहिजे.

स्तनपानाचे महत्त्व समजावे याकरीता सरकारने स्तनपान सप्ताह, अंगणवाड्या मार्फत महिलांना मार्गदर्शन यासारखे कार्यक्रम सुरू केले आहेत.

संदर्भ :-

१) मानव विकास - प्रा. सौ. लिना कांडलकर, विद्या प्रकाशन, नागपूर

२) मानव विकास - प्रा. त्रिवेणी शा. फरकाडे / सुलभा गोंगे, पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर

३) पोषण आणि आहारशास्त्र - प्रा. त्रिवेणी शा. फरकाडे / सुलभा गोंगे, पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर

४) बालविकासाची मुलतत्वे - प्रा. त्रिवेणी शा. फरकाडे / सुलभा गोंगे, पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर

५) लोकमत सखी, दि. २० मार्च २०१८

६) लोकमत सखी, दि. २० मार्च २०१८

□□□

35

ग्रामीण कादंबऱ्यातील ग्रामीण जीवनदर्शन — एक वेध

प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर

मराठी विभाग

यशोदा गर्ल्स आर्टस् अॅन्ड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, वर्धा रोड, नागपूर

****

प्रास्ताविक —

एकोनिसावे शतक हे समाज जागृताच्या दृष्टीने महत्वाचे शतक मानल्या जाते. या शतकात इंग्रज राजवटीने शिक्षण, प्रशासन, न्यायव्यवस्था, अर्थव्यवस्था यात बदल घडवून आणलेला दिसतो. त्यांनी साहित्य क्षेत्राच्या निर्मितीला प्रोत्साहन दिलेले दिसते. बहुजन समाज व शुद्रातिशुद्र जे रूढी, परंपरा, अज्ञान, अंधश्रध्दा आणि दारिद्रयाच्या खाईत हजारो वर्षे पडलेले होते. त्यांच्यासाठी आशेची किरणे दिसायला लागलेली होती. ते म्हणजे महात्मा जोतीबा फुलेनी सत्यशोध समाजाची चळवळ निर्माण झाली म्हणून कोणत्याही चळवळीला वैचारिकता निर्माण झाल्याशिवाय वैचारिक अधिष्ठान महात्मा जोतीबा फुलेनी १८८३ साली 'शेतकऱ्याचा असूड' या ग्रंथामध्ये पिडयानूपिढया शेतकऱ्याने जे शोषण होत होते व ते कोणी केली याचे तपशीलवापरणे मांडणी केलेली आहे. शेतकऱ्यांचे अज्ञान, दारिद्र, त्यांची रूढीप्रियता, त्यांचे अनेकानेक प्रश्न आणि समस्या यांची तर्कसंगत मांडणी या ग्रंथात त्यांनी मांडलेली दिसते. या ग्रंथात शेतकऱ्यांचे घराचे व त्यांच्या दारिद्रयाचे चित्रण आलेले आहे. ते अत्यंत प्रभावीपणे मांडले आहे. म्हणून हा ग्रंथ अत्यंत वैचारिक चिंतनपर असला तरी त्यांनी या ग्रंथाची निर्मिती आंतर कार्यातून प्रकट केलेली आहे. सहानुभूतीने लिहिलेला आहे. पोटतिकडीने भाषा अवतरलेली आहे. भाषातच नाहीतर त्यांचा व्यक्तिमत्वाचे आविष्कार होतांना दिसते. यावेळी अस वाटत की एका कादंबरीतील भाग आपण लक्षात घेतो

Prakash Sonak
Assistant Professor & Head
Department of Sociology

5. **Title of Paper:** **Dr. Babasaheb Ambedkar Ke Nagpur Dhammadiksha Samaroh Me Wamanrao Godbole Ka Yogdan**

Name of Author/s: Dr Suryakant Kapshikar **Department of Teacher: History**

Name of Journal : VIBGYOR Bi-Annual Multi-Disciplinary Research Journal

Year of Publication: 2018 **ISSN No. : 2277-4491**

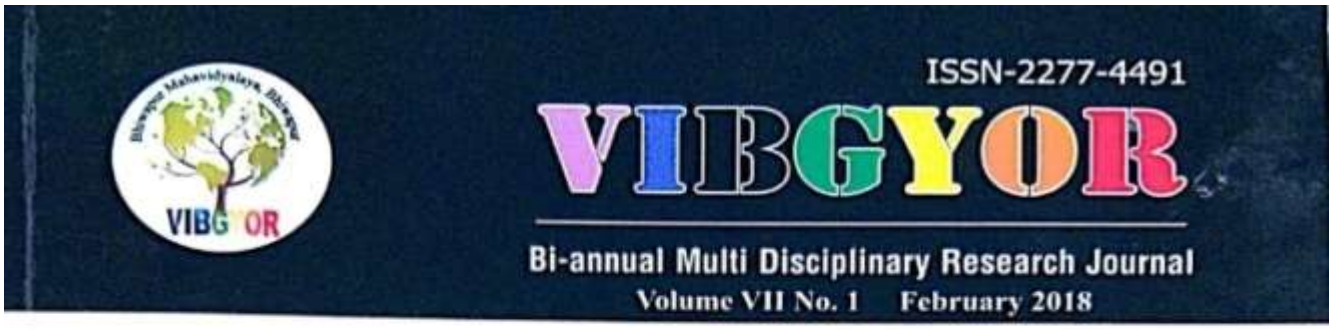

अनुक्रमणिका

१. सिंदखेडकर जाधवांची ऐतिहासिक कामगिरी — प्रा. डॉ. शरद आर. डवरे ७
२. यशवंत मनोहर यांची कविता — डॉ. जगदिश्वर मुरारी मेश्राम १०
३. भारतीय शेतकरी आणि भारतीय कृषी विषयक धोरण — प्रा.डॉ. राजेश पी. कांबळे १३
४. नोटबंदीमुळे अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम — प्रा. डॉ. सुरेंद्र पोवारे १७
५. आमनेर किल्ला - एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप — प्रा. डॉ. विलास भा. फरकाडे १९
६. महात्मा ज्योतिबा फुलेंचा सामाजिक विचार — प्रा. डॉ. लखपती वा. गायकवाड २२
७. चिमूरचे श्रीहरी बालाजी मंदीर : ऐतिहासिक दर्शन — प्रा. डॉ. नथ्थु सिताराम गिरडे २५
८. कुसमायोजित विद्यार्थ्यांच्या विविध समस्या, उपाययोजना व पालकांची भुमिका — डॉ. सौ. शुभांगी अ. रोडे २७
९. नागपूर जिल्ह्यातील महाड्याच्या मध्यम उत्पन्न गटातील गाळ्यांचे गृहआयोजन सिध्दांतानुसार मूल्यमापन — डॉ. सुजाता साखरे ३०
१०. नागपूर जिल्ह्यातील धर्मांतरीत बौध्दाच्या आर्थिक समस्या — प्रा. किशोर जगन्नाथ शेन्डे, डॉ. सुनिल शिंदे ३३
११. नागपूर जिल्ह्यातील पेंच जलसिंचन प्रकल्पाअंतर्गत येणाऱ्या गावातील शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थितीचे विश्लेषनात्मक अध्ययन — विजय मारोतराव रोडे, डॉ. सतिश पुंडलीकराव डुडुरे ३५
१२. बंजारा समाजातील राजकीय स्थित्यंतरे — डॉ. मोतीराज रा. चव्हाण ३९
१३. विदर्भातील पर्यटन क्षेत्रात होत असलेल्या विकासात्मक प्रयत्नांचा आढावा व विकासासंबंधी स्थानिक नागरीकांच्या अभिवृत्तीचे अध्ययन — प्रा. डॉ. दिलीप चव्हाण ४२
१४. ग्रामीण कृषी उद्योग आणि लहान शेतकऱ्यांचा विकास : समस्या आणि आव्हाने — डॉ. गजानन भा. पाटील ४५
१५. खेळाडूवर आहाराचा प्रभाव — प्रा. आदित्य किशोर सारवे ५०
१६. नागपूर शहरातील औद्योगिक प्रतिष्ठानाकडून सी.एस.आर. योजनेमार्फत राबविण्यात येणारे विविध कार्यक्रमाचे अध्ययन — डॉ. अशोक धोटे ५२
१७. ऐतिहासिक कागदपत्रांची निवड — डॉ. महेंद्र गायकवाड ५५
१८. बाबु हरिदास आवळे व कामगार चळवळ : एक समिक्षात्मक अध्ययन — प्रा. डॉ. सौ. एस. पाटिल ५८
१९. भंडारा जिल्ह्यातील साहित्य कलेत गुंतलेला आदिम समाज — डॉ. मधुकर वि. मंदनवार ६२
२०. भंडारा जिल्ह्यातील स्त्रियांची अप्रकाशित लोकगीते — सदानंद कोटीराम जांगळे ६५
२१. भंडारा जिल्ह्यातील अप्रकाशित लोकगीतांचे वाङ्मयीन सौंदर्य — सदानंद कोटीराम जांगळे ६७
२२. महिला सशक्तीकरण : एक दृष्टीकोन — प्रा. डॉ. विमल राठोड ६९
२३. शालेय वातावरणाचा व्यक्तीमत्वावर पडणारा प्रभाव: एक विश्लेषण — प्रा. डॉ. अनिता विवेक महावादीवार ७२
२४. बदलत्या युगातील "शिक्षक ग्रंथपाल" - एक सर्वेक्षण — प्रा. प्रेमा ए. कुभंलकर ७६
२५. यशवंत मनोहर यांच्या कवितेची भाषा — वैशाली धनविजय ७९
२६. गौतम बुध्दाचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोण — डॉ. दीपाली डी. भावे ८२
२७. मानवी अधिकार आणि एड्स — प्रा. डॉ. विठ्ठल धिनमिने ८४
२८. मराठी नाटकांचे सांस्कृतिक योगदान — डॉ. रवींद्र शोभणे ८६
२९. युगपुरुष शिवराय : एक आकलन — प्रा. डॉ. प्रकुल तु. बनसोड ८८
३०. लोकमाता अहिल्यादेवी होळकर — प्रा. प्रफुल एम. राजुरवाडे ९२
३१. स्थानिक नागरीकांच्या अभिवृत्तीचे अध्ययन — प्रा. हरेश टि. गजभिये ९४
३२. विदर्भातील पर्यटन क्षेत्रात होत असलेल्या विकासात्मक प्रयत्नांचा आढावा व विकासासंबंधी — डॉ. रवींद्र शोभणे, डॉ. अनिल बोपचे ९७
३३. जागतिकीकरण आणि सामाजिक प्रश्न — नाजिश इरम तुफैल अशर, डॉ. एन.ए. काजी ९९
३४. विदर्भ के मुस्लिम बहुल क्षेत्र के छात्रों की सामाजिक एवं आर्थिक परिस्थिती का उनकी अभिवृत्ति पर होने वाले परिणामों का अध्ययन — डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापर्शीकर १०१
३५. डॉ. बाबासाहब आम्बेडकर के नागपुर धम्मदीक्षा समारोह में बामनराव गोडबोले का योगदान — डॉ. अतुल महाजन १०३
३६. बुध्द और उनका अष्टांग मार्ग

डॉ. बाबासाहब आम्बेडकर के नागपूर धम्मदीक्षा समारोह में वामनराव गोडबोले का योगदान

❑ डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर
इतिहास विभागप्रमुख,
यशोदा गर्ल्स आर्टस् अँड कॉमर्स कॉलेज
स्नेह नगर, नागपुर

प्रस्तावना :

बाबासाहब डॉ. भीमराव रामजी अम्बेडकरजी का नागपूर शहर में दिनांक १४ अक्तूबर १९५६ को किया गया बौद्धधम्म दीक्षा समारोह यह भारतीय इतिहास की 'न भूतो न भविष्यति' घटना है. इस अविस्मरणीय ऐतिहासिक घटना ने प्राचीन भारत के गौरवशाली बौद्ध धर्म का आधुनिक भारत में पुनरुज्जीवन किया. इतना ही नही भारत के शोषित पिडीत अस्पृश्य दलितो को राष्ट्र के मुख्य प्रवाह में लाने का महान कार्य भी किया है. नागपूर के इस ऐतिहासिक धम्मदीक्षा समारोह को सफल करने में अम्बेडकरी आंदोलन के अनेक महानुभावो ने अपना सक्रीय योगदान दिया है. लेकीन इन सभी महानुभावो के बीच वामनराव गोडबोले इनका कार्य उल्लेखनीय है. वामनराव गोडबोले के महान योगदान के कारण ही नागपूर का यह धम्मदीक्षा समारोह अम्बेडकरी आंदोलन में मिल का पत्थर सिद्ध हुआ है. बाबासाहब डॉ भीमराव रामजी अम्बेडकर के दिनांक १४ अक्तूबर १९५६ के नागपूर बौद्धधम्म दीक्षा समारोह में वामनराव गोडबोले का कार्य अधोरेखित करना यह इस लघुशोधनिबंध का उद्देश्य है.

वामनराव गोडबोले का पूर्वचरित्र :

वामनराव गोडबोले का जन्म नागपूर शहर में दिनांक १ जानेवारी १९२२ में हुआ. उनकी प्राथमिक शिक्षा नागपूर म्युन्सिपाल्टी की बुटी प्राथमरी स्कूल में हुई. जब वे दुसरी-तिसरी कक्षामें थे तब उन्हे वर्धा में महात्मा गांधीजी से मिलने का अवसर प्राप्त हुआ. वामनराव की माध्यमिक शिक्षा हिस्लॉप कॉलेजियट हायस्कूल में तथा महाविद्यालयीन शिक्षा हिस्लॉप कॉलेज में हुई. बचपन में वे राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ की शाखा में भी जाते थे. रूसी सैनिकी कवायत में भी उन्होने महारथ हासील की थी लेकीन जैसे जैसे उन्हे अम्बेडकरी आंदोलन की समझ आने लगी वैसे वैसे उनकी अम्बेडकरी आंदोलन में उनकी सक्रियता बढने लगी. इसी कारण दलित युवाओ को संगटीत करने हेतू उन्होने नागपुर में भीमराव रामजी अम्बेडकर स्पोर्ट्स क्लब का गठन किया. बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर के समता सैनिक दलसे प्रेरणा लेकर वामनराव गोडबोले ने नागपूर में एक सैनिक दल का निर्माण किया था. उनके दल की नागपूर में अनेक शाखाये थी. तथा उनके दल में कुल ११०० सैनिक शामिल थे. सन १९४२ में वामनराव ने बाबासाहब को नागपूर में अपने सैनिक दल की कवायद भी दिखाई थी. वामनराव के इस दल की बाबासाहब डॉ अम्बेडकर काफी प्रशंसा की थी. सन १९४४ में रेल्वे में नोकरी मिलने कारण वामनराव की अम्बेडकरी आंदोलन में सक्रियता और बढ गई.

बाबासाहब डॉ अम्बेडकर से संपर्क :

वामनराव गोडबोले पर बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर का शुरू से ही प्रभाव था. बाबासाहब से उनकी प्रथम मुलाकात सन १९४२ में सैनिक दल के दौरान हुई थी. उसके बाद दुसरी मुलाकात अस्पृश्य रल्वे कामगार परिषद के सिलसिले में हुई. इसके बाद वामनराव का बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर से संपर्क दिन ब दिन बढने लगा. वे साल में कम से कम पाच-छ बार बाबासाहब से मिलते थे. सन १९५१ में उनकी बाबासाहब से भगवान बुद्ध तथा बौद्ध धम्म के विषय में दीर्घचर्चा हुई थी. बाबासाहब के आदेशानुसार वामनरावने सन १९५५ में सारीपुत्त आणि महामोद्‌ग्लायन इनकी अस्थिओ का नागपुर में स्वागत किया. 'बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर यह भगवान गौतम बुद्ध के महापरीनिर्वाण के २५०० वर्ष बाद प्रकट होनेवाला बोधिसत्व है.' इसपर वामनराव का दृढविश्वास था.

बौद्ध धर्म में रुची :

वामनराव गोडबोले को बौद्ध धर्म में काफी रुची थी. वे नागपुर की बुद्ध सोसायटी में वे सहकार्यवाहक के रूप में सक्रीय थे. यहा बौद्ध धर्म संबंधित ग्रंथोके अध्ययन के कारण उनकी बौद्ध धर्म में रुची और बढ़ने लगी. रेल्वे की मुफ्त पास का उपयोग करके उन्होने सांची, बुद्धगया, सारनाथ, लुम्बिनी, श्रावस्ती, कुशीनगर, अजिंठा, एलोरा, कान्हेरी, नाला-सोपारा इत्यादी भारत के बौद्ध स्थलो पर भेट दी. नागपुर स्थित वाचनालय में वामनराव ने भगवान बुद्ध की मूर्ती की प्रतिस्थापना की थी. सन १९५५ में उन्होने नागपुर में भन्ते संघरक्षित की बुद्धदूत सोसायटी की शाखा का निर्माण किया. भगवान बुद्ध का २४४९ वा जयंती महोत्सव बडी धूमधाम से मनाया. सन १९५५ में ही उन्होने राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज इनका बौद्ध धर्म पर व्याख्यान आयोजित किया. बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर ने मुंबई में बौद्ध धम्म की दीक्षा तथा प्रचार-प्रसार हेतू भारतीय बौद्धजन समिती का गठन किया था. वामनराव नागपूर में इस समिती की शाखा निर्माण करना चाहते थे इसलिये उन्होने अपनी बाबासाहब से चर्चा करके बुद्धदूत

सोसायटी विलय कर भारतीय बौद्धजन समिती की शाखा नागपुर में स्थापन की. इसी समिती द्वारा वामनराव ने नागपुर में भगवान बुद्ध की २५०० व जयंती महोत्सव का आयोजन किया.

नागपुर शहर का चयन :

भगवान बुद्ध के महापरिनिर्वाण के २५०० वे वर्ष सन १९५६ में सारनाथ में बौद्ध धर्म की दीक्षा लेने की बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर ने मुंबई में घोषणा की. इस घोषणा से वामनराव को काफी हर्ष हुआ. लेकीन कुछ दिनो पश्चात बाबासाहब ने दिल्ली में पत्रकार परिषद लेकर अक्तूबर १९५६ में मुंबई में बौद्ध धर्म की दीक्षा लेने का निर्णय जाहीर किया. बाबासाहब बौद्ध धम्म से संबंधित स्थल पर धम्म दीक्षा लेंगे ऐसा वामनराव लगता था. इसलिये बाबासाहब के निर्णय से वामनराव को आश्चर्य हुआ. नागपूर शहर प्राचीन बौद्ध धर्म से संबधित था. यहाके नागवंशीय लोगोंने बौद्ध धम्म के प्रचार-प्रसार में महत्त्वपूर्ण योगदान दिया था. इसलिये वामनराव ने बाबासाहब से पत्रव्यवहार करके नागपुर में धम्मदीक्षा लेने का अनुरोध किया. बाबासाहब भी नागपुर शहर का ऐतिहासिक महत्त्व जनते थे. उन्होने उन्होने दिनांक १४ अक्तूबर १९५६ को नागपूर में बौद्ध धम्म की दीक्षा लेने का अंतिम निर्णय घोषित किया.

धम्मदीक्षा समारोह की पूर्वतयारी :

धम्मदीक्षा समारोह की पूर्वतयारी के लिये बाबासाहब ने वामनराव को दिल्ली बुला लिया. वहा बाबासाहाब तथा वामनराव के बीच धम्मदीक्षा के संदर्भ में दीर्घचर्चा हुई. बाबासाहब डॉ. अम्बेडकर ने नागपुर में बौद्ध धम्म की दीक्षा का निर्णय लेने से वामनराव की जिम्मेदारी बढ गयी. यह समारोह भारतीय बौद्धजन समिती की अगुवाई में लेने फैसला वामनराव ने लिया. इसलिये रेवाराम कवाडे इनकी अध्यक्षता में स्वागत समिती का गठन किया. वामनराव इस समिती में मुख्य सचिव के रूप में कार्यरत थे. धम्मदीक्षा समारोह के कार्यक्रम की पत्रिका वामनराव ने तयार की. नागपूर के तत्कालीन उपमहापौर सदानंद फुलझेले की मदद से वामनराव ने व्हर्सीन इन्स्टीटयूट की १४ एकड जगह का प्रशस्त मैदान दीक्षा समारोह के लिये चयन किया. इस कार्य के लिये उन्हे मध्यप्रदेश के राजस्वमंत्री भगवंतराव मंडलोई इनका सहकार्य मिला. २८ सप्टेबर १९५६ को वामनराव ने नागपुर शहर के प्रथम बौद्ध नागरिक लक्ष्मण कवाडे के शुभ हस्ते दीक्षा मैदान का भूमीपूजन किया. दीक्षा के लिये आनेवाले अम्बेडकरी अनुयायीओं के लिये नागपुर म्युनिसिपाल्टी की खुली कि व्यवस्था की गई. बाबासाहब तथा बौद्ध भिक्खुओ के रहने की व्यवस्था श्याम हॉटेल में की गई. बाबासाहब के लिये खास बुलेट प्रुफ डायस तयार किया गया. इसप्रकार वामनराव गोडबोले ने धम्मदीक्षा समारोह की सर्वथा पूर्वतयारी की.

१४ अक्तूबर १९५६ का धम्मदीक्षा समारोह :

धम्मदीक्षा समारोह की पूर्वतयारी के उपरांत वामनराव ने बाबासाहब से संपर्क किया. बाबासाहब दिनांक ११ अक्तूबर १९५६ को नागपुर में आऐ. वामनराव ने बौद्ध धम्म की दीक्षा देने के लिये कुशीनगर के महाथेरो चंद्रमणी को उनके भिक्खुगण के साथ आमंत्रित किया गया. दिनांक १४ अक्तूबर को दीक्षा समारोह से पहले वामनराव ने बाबासाहब के पिताजी रामजी को आदरांजली अर्पण की. इसके बाबासाहब ने महाथेरो चंद्रमणी के शुभ हस्ते बौद्ध धम्म की दीक्षा ली. फिर स्वयं अपने दलित पिडीत शोषित अनुयायीयो को बौद्ध धम्म की दीक्षा दी. धम्मदीक्षा समारोह के दुसरे दिन वामनराव ने दीक्षा रजिस्टर में बाबासाहब तथा माईसाहेब के नाम की नोंद करके उनकी स्वाक्षरी ली. इस समारोह वामनराव का योगदान देखकर बाबासाहब ने उनके साथ खास फोटो निकाला था. दुसरे दिन बाबासाहब ने वामनराव को ब्रह्मदेश में भेजने की योजना पे चर्चा की. धम्मदीक्षा समारोह के उपरांत बाबासाहब दिल्ली वापस गये. वहासे उन्होने वामनराव को पत्र लिखकर धम्मदीक्षा समारोह के यशस्वी आयोजन की प्रशंसा कर समारोह का पूर्ण अहवाल भेजने के लिये कहा. तथा बौद्ध धम्म प्रचार की चर्चा के लिये उन्हे सारनाथ बुलाया. बाबासाहब वामनराव को दिल्ली ले जाना चाहते थे. इतना ही नही मुंबई में होनेवाले धम्मदीक्षा समारोह में भी वे वामनराव को साथ ले जाना चाहते थे.

मूल्यमापन :

इस प्रकार बाबासाहब डॉ भीमराव रामजी अम्बेडकर के दिनांक १४ अक्तूबर १९५६ की नागपूर की बौद्ध धम्म दीक्षा समारोह में वामनराव गोडबोले इन्होने अपना महत्त्वपूर्ण योगदान दिया. समारोह के यशस्वी आयोजन के लिये उन्होने तन मन धन से कार्य किया. उनके इस महान योगदान के कारण ही नागपूर का यह धम्मदीक्षा समारोह अम्बेडकरी आंदोलन में मिल का पत्थर सिद्ध हुआ है. वामनराव गोडबोले के कार्य का गौरव करने के लिये अम्बेडकरी अनुयायीयोने उन्हे धम्मसेनानी इस पदवी से सन्मानित किया.

***

6. **Title of Paper:** **Nagpur Shahar Ke Ambedkar Purva Dalit Netrutva**
Name of Author/s: Dr Suryakant Kapshikar **Department of Teacher: History**
Name of Journal : VIDYAWARATA- Peer Reviewed International Refereed Research Journal
Year of Publication: 2018 **ISSN No. : 2319-9318**

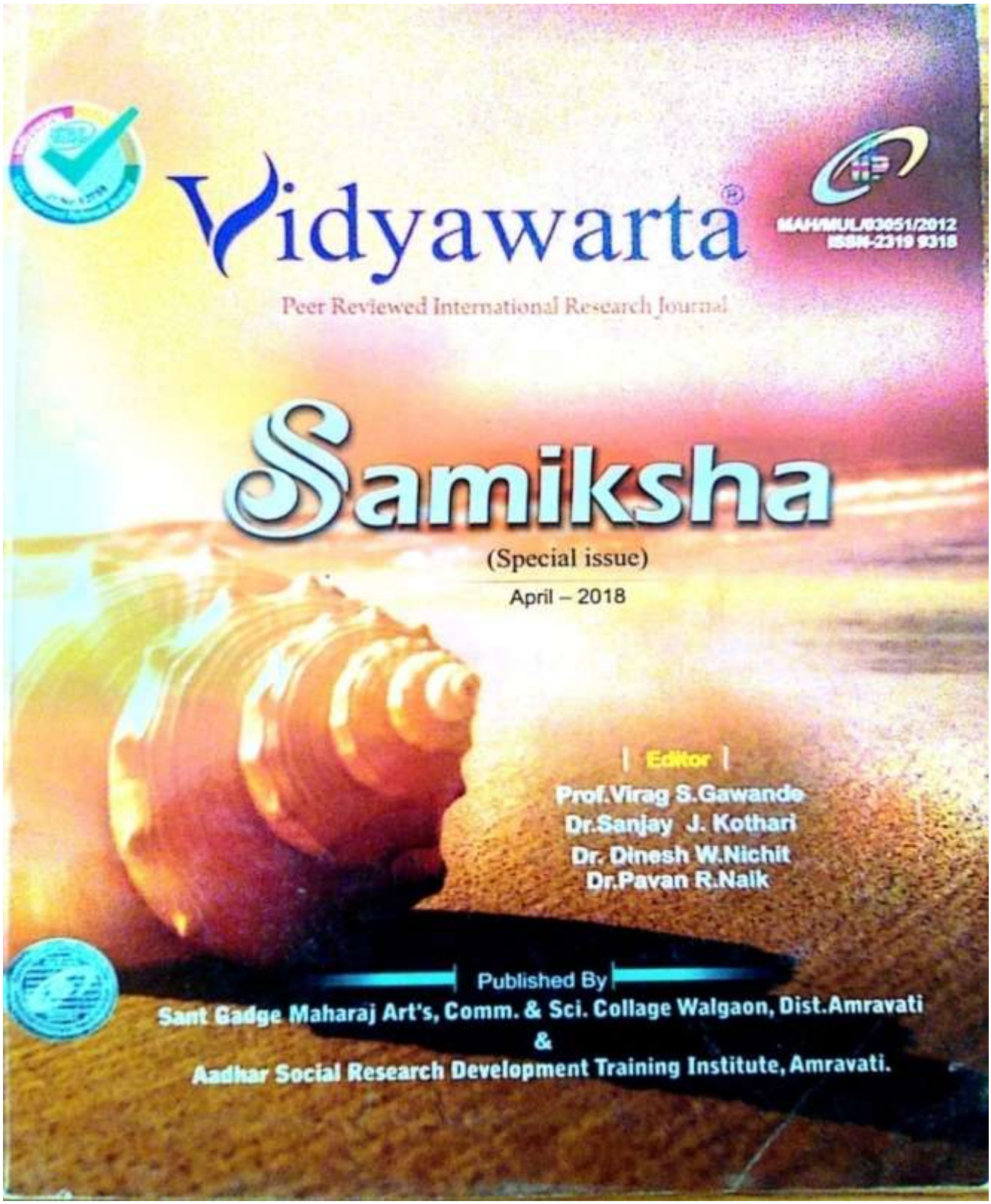

27) बचत परिवर्तनात विशेष विभी मिलविण्यात शेणाचा अवलंबणी
प्रा.डॉ. मितीन एल. वाघरे, अकोला. || 99

28) विविध शारीरिक एवं मानसिक रोगों की चिकित्सा में संगीत का प्रयोग
प्रा. एस.ए. मेश्राम, अमरावती || 102

29) डॉ. न. म. जोशी यांचे कथालेखन
कु. प्रणिता महादेवराव चोभारे, यवतमाळ || 105

30) जिल्हीय प्रणालीतील परिवर्तने — भांडवलशाहीची चाहणाळ एक दृष्टीक्षेप
प्रा. जयंत एम. बनसोड, अमरावती || 110

31) ऐतिहासिक मातेसंबंधातील ताणतणाव आणि उपाययोजना
प्रा. डॉ. निता आर. गिरी, तिवसा || 113

32) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्रसंबंधी व सामाजिक लोकशाही संबंधी विचार
प्रा. व्ही.एम. पुनवटकर, जि. वर्धा || 115

33) पंचायतीमध्ये स्त्रियांना नेतृत्व विकासाची संधी
प्रा. अरुण झोडे, यवतमाळ || 118

34) स्तनपान शिशुकरिता एक संजीवनी
प्रा.कु. सुषमा जयकुमार फरसोले, जि.अकोला || 121

35) ग्रामीण कादंबऱ्यातील ग्रामीण जीवनदर्शन — एक वेध
प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर, नागपूर || 123

35) ग्रामीण मराठी कविता
डॉ. राखी जाधव, नागपूर || 130

37) जाहिरातींचा ग्रामीण विपणनावरील परिणामांचे एक विश्लेषणात्मक अध्ययन विशेष संदर्भ ...
Dr. Chetan Krishnarao Hingnekar || 133

38) नागपूर शहर के अम्बेडकरपूर्व दलित नेतृत्व
डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर, नागपूर || 138

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

38

नागपूर शहर कें अम्बेडकरपूर्व दलित नेतृत्त्व

डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर
इतिहास विभागप्रमुख यशोदा गर्ल्स आर्टस् अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेह नगर, नागपूर

****

प्रस्तावना

नागपूर शहर बाबासाहब डॉ भीमराव रामजी अम्बेडकर इनके सामाजिक परिवर्तन आंदोलन का केंद्रबिंदू माना जाता है. इ.स.१९२० के अखिल भारतीय बहिष्कृत परिषद सें नागपूर शहर में अम्बेडकरी आंदोलन का प्रारंभ माना जाता है तथा इ.स. १९५६ का बौद्ध धम्म दीक्षा समारोह नागपूर में अम्बेडकरी आंदोलन का सर्वोच्च बिंदू माना जाता है. अम्बेडकरी आंदोलन के ३६ वर्ष कें प्रदीर्घ कालखंड में नागपूर के अम्बेडकरी अनुयायीयो ने अपना सक्रीय योगदान दिया है. नागपूर शहर में अम्बेडकरी आंदोलन को एक सक्षम पार्श्वभूमी प्रदान करने का कार्य अम्बेडकरपूर्व दलित नेतृत्व ने किया है. इस कार्य को संशोधकीय दृष्टीकोन सें सिद्ध करना प्रस्तुत लघुशोध निबंध का उद्देश्य है.

विठोबा रावजी मुनपांडे

विठोबा रावजी मुनपांडे यह नागपूर के अम्बेडकरपूर्व दलित आंदोलन के प्रथम पिढी के एक अग्रगामी नेता थे. कपास के क्रयविक्रय के कारण उनका आवागमन संपूर्ण महाराष्ट्र में मुंबई तक होता रहा. मुंबई के एक जेष्ठ महार समज सुधारक शिवराम जानबा कांबळे इनके साथ उनके खास संबंध थे. महार सामाजिक कार्यकर्ताओ से निरंतर विचार विनिमय के कारण वे सामजिक आंदोलन में सक्रीय हो गये.

विठोबा रावजी मुनपांडे इन्होने अपने सार्वजनिक कार्य की शुरुवात धार्मिक आंदोलन सें की. वे नियमित रूप सें महादेव तथा रामटेक की धार्मिक यात्रा करते थे. यात्रा के समय वे शंख या तुतारी नामक वाद्य बजाते थे इसलिये वे विठू पोंगाडे के नाम सें प्रसिद्ध हुये. रामटेक स्थित अंबाला तलाव में महारो को पवित्र स्नान का अधिकार प्राप्त कराने में उनका अमुल्य योगदान रहा. उन्होने नागपूर के महाराज भोसला रघुजी चतुर्थ के प्रकृती स्वास्थ के लिये भजन दिंडीया निकाली. इससे प्रसन्न होकर महाराज ने विठोबा रावजी मूनपांडे को कुछ मांगने के लिये कहा तो उन्होने महारो को अंबाला तलाव में पवित्र स्नान करने का अधिकार मांगा. इस प्रकार विठोबा रावजी मूनपांडे कें प्रयत्न सें महार जाती को अंबाला तलाव में पवित्र स्नान करने अधिकार प्राप्त हुआ.[१]

इ.स. १९०६ में विठोबा रावजी मूनपांडे ने 'अंत्यज समाज कमिटी' नामक एक धार्मिक संस्था स्थापन की. 'अंत्यज समाज कमिटी' यह नागपूर प्रांत के महार समुदाय का प्रथम संगठन था. महार जाती के लोग गोमांस तथा मृत जानवरो का मांस खाना बंद करे इसलिये ऊन्होने कमिटी के माध्यम से गावगाव जाकर महारो को गोमांस तथा मृत जानवरो मांस भक्षण न करने शपथ दिलाई.[२]

दिनांक १८ डिसेंबर १९१२ को उन्होने नागपूर के महारो की एक जाहीर सभा आयोजन किया. इस सभा में 'महार सभा' नामक संस्था की स्थापना की गयी. 'महार सभा' नागपूर के महारो का प्रथम सामाजीक संगठन था. विठोबा रावजी मुनपांडे इस सभा के संस्थापक अध्यक्ष थे.[३] विठोबा रावजी मुनपांडे इन्होने 'महार सभा' के माध्यम सें नागपूर कें टाऊन हॉल में दिनांक १३, १४ तथा १५ एप्रिल १९१३ को भव्य महार परिषद का आयोजन किया गया.

विठोबा रावजी मुनपांडे इन्होने महार जाती की उपजातीयो को संगठीत करने का कार्य किया. एक दलित मजूर नेता के रूप में भी उन्होने प्रशंसनीय कार्य किया. इ.स. १९१४ में प्रथम महायुद्ध के दौरान वे सैनिक भरती का कार्य भी करते थे. इ.स. १९२० की 'अखिल भारतीय बहिष्कृत परिषद' में

7. **Title of Paper:** **Madyapan- Ek Samajik Samsya**
Name of Author/s: Dr Prakash Sonak **Department of Teacher: Sociology**
Name of Journal : VIBGYOR Bi-Annual Multi-Disciplinary Research Journal
Year of Publication: 2017 **ISSN No. : 2277-7791**

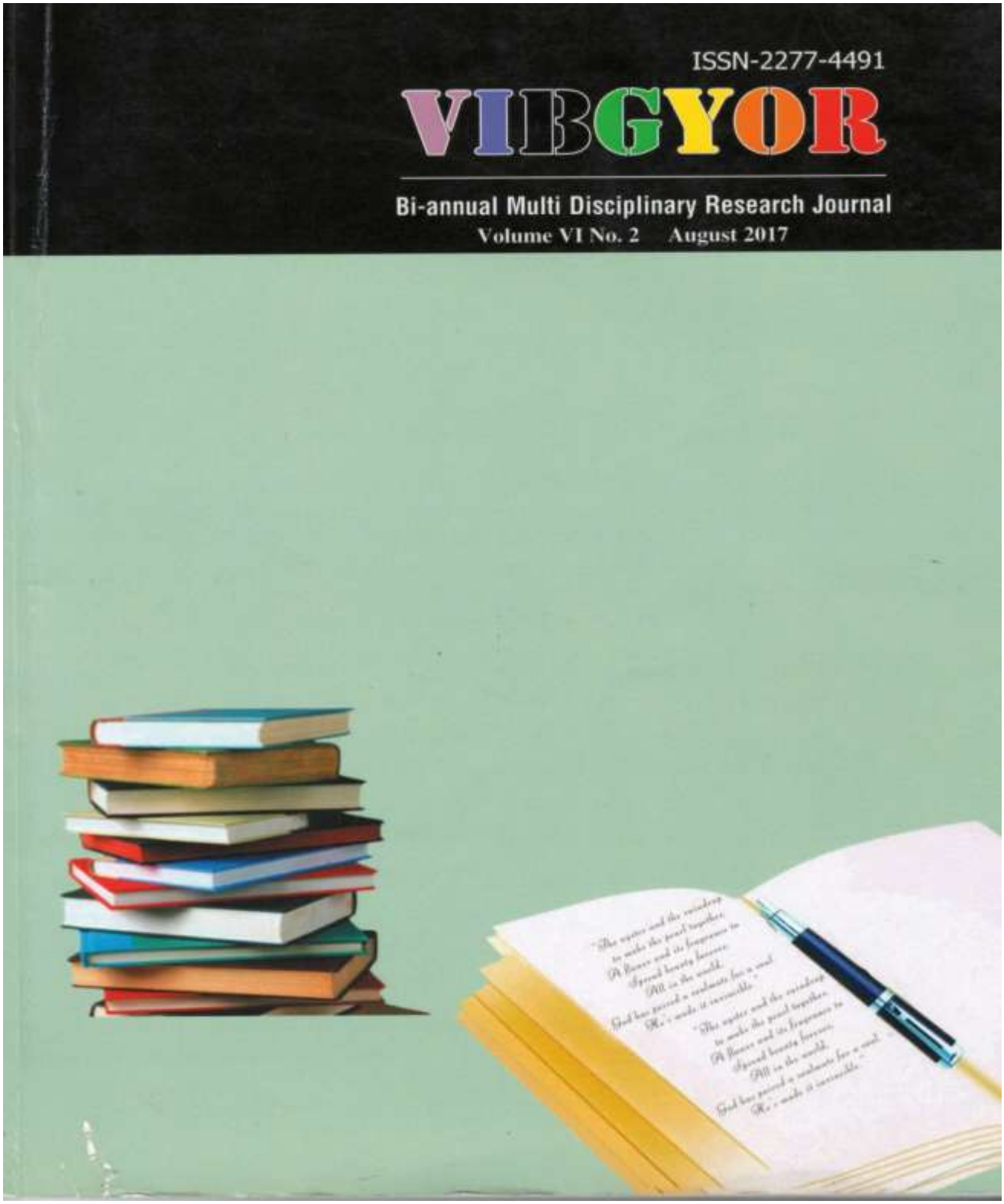

अनुक्रमणिका

१. नाटक : संकल्पना स्वरूप व व्याप्ती ..... प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर ७
२. वंदनिय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातील विश्व-धर्म ..... डॉ. मधुकर नंदनवार १२
३. तुकडोजी महाराजांची संघटन शक्ती ..... प्रा. डॉ. राकेश कभे १४
४. अहेरी राजघराण्यातील दसरा महोत्सव ..... प्रा. अरुण बी. आलेवार १६
५. मद्यपान - एक सामाजिक समस्या ..... डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक २०
६. सामाजिक समस्येच्या रूपात विविध समस्या भारतीय समाजासमोरील एक प्रश्न ..... प्रा. चंद्रशेखर रा. भेजे २४
७. सरोजनी नायडू यांचे भारतातील स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान ..... मुलचंद मारोतराव देशमुख २७
८. छत्रपती शाहू महाराज : भारताचे भाग्यविधाता ..... प्रा. डॉ. लखपती बा. गायकवाड २८
९. भारतातील वस्तु व सेवा कर : एक आर्थिक अध्ययन ..... प्रा. अमोल गिरिधरराव आर्यडकर ३०
१०. नोटबंदीमुळे होणारे फायदे आणि नुकसान: एक आढावा ..... डॉ. सुनिल शिंदे ३६
११. नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले यांचे आर्थिक विचार ..... प्रा. डॉ. विठ्ठल घिनमिने ३९
१२. ग्राहक चळवळीच्या प्रचार अभियानातुन बीज सेवा क्षेत्रातील ग्राहकांना होणाऱ्या शोषणातुन संरक्षण मिळण्यात झालेली मदत ..... डॉ. मिलींद गुल्हाने, डॉ. अमिता रघटाटे ४२
१३. आर्थिक स्थिरतेसाठी पालक व मुलांमधील संवाद : एक पायाभुत घटक ..... डॉ. मंजुषा राजेंद्र ठाकरे ४४
१४. नागपूर जिल्ह्यातील सिंचन विकासाचा आढावा ..... राजेंद्र बा. तांबे ४८
१५. कृषी उत्पादकता वाढीत मृदा, पाणी आणि खतव्यवस्थापनाची भूमिका ..... प्रा. ईश्वर जगार्धनजी बाघ ५१
१६. विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती -भंडारा जिल्ह्याच्या संदर्भात ..... प्रा. श्रीकृष्ण बाबुराव भुरे ५५
१७. शेतकरी आत्महत्या : एक समस्या ..... डॉ. विजया जितेंद्र राऊत ५७
१८. भंडारा जिल्ह्यातील सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीचे व उत्पादनविषयक समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन ..... डॉ. सुरेश ए. भागवत, प्रा. किशोर महादुले ६१
१९. नागपूर जिल्ह्यातील ओलित व कोरडवाहू शेतजमिनीच्या उत्पन्नाचा तुलनात्मक अभ्यास ..... डॉ. रेखा मिलिंद गुल्हाने ६३
२०. आधुनिक बँका देत असलेल्या नावीन्यपूर्ण सेवा आणि उपयोग ..... डॉ. राजेश बहुरूपी, पराग सहारे ६७
२१. नागपूर जिल्ह्यातील कापूस उत्पादकांच्या विभिन्न समस्याचे अध्ययन ..... डॉ. प्रशांत रा. गुल्हाने ७०
२२. बंजारा समाजातील संताची भूमिका ..... डॉ. मोतीराज रा. चव्हाण ७२
२३. बुंदी राज्याचे मुगल साम्राज्याशी राजनितीक संबध ..... डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण ७५
२४. बंजारा समाजाची संस्कृती व सांस्कृतिक परंपरा ..... प्रा. सुरेश एम. पवार ७९
२५. विदर्भातील कीर्मावस्थेतील विद्यार्थ्यांची स्व-संकल्पना, तणाव आणि समायोजन - एक सहसंबंधात्मक अध्ययन ..... डॉ. एम. डी. पवार, कु. योगिता वै. अडमुळे ८२
२६. प्राथमिक शिक्षकांची अवांतर वाचन अभिरूची व अध्यापन अभियोग्यता - एक सहसंबंधात्मक अध्ययन ..... डॉ. राजेश चंदनपाट ८४
२७. महिला सबलीकरण आणि शासकीय उपाय-योजना ..... प्रा. मनोज कृष्णराव सरोदे ८६
२८. पंचायतराज - उदय व विकास एक दृष्टिक्षेप ..... प्रा. डॉ. अनिता विवेक महावादीवार ८९
२९. ग्रंथालयातील ताणतणावाचे व्यवस्थापन ..... डॉ. रंजना व्यवहारे ९३
३०. विद्यार्थ्यांवरील मानसिक दडपण आणि शिक्षकांची भुमिका ..... प्रा. आदित्य कि. सारवे, प्रा. डॉ. राजेन्द्र गोरे ९७
३१. शासनाच्या उद्योजकता विकास योजना व महिला उद्योजक ..... प्रा. मदन जी. प्रधान ९९
३२. जात आणि लिंग विषमता ..... डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत १०१
३३. आंबेडकरी चळवळीत महीलांचा सहभाग - एक दृष्टीक्षेप ..... प्रा. रेखा मेश्राम १०४
३४. मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान ..... प्रा. डॉ. संपदा एस. कुळरवार १०६
३५. भारतीय शहरीकरणाची प्रवृत्ती - एक इतिहासात्मक आढावा ..... डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के १०८
३६. लाखनी तालुक्यातील धान लागवडीचे स्वरूप व त्याचा द्वितीयक क्षेत्राशी संबध: एक भौगोलिक अभ्यास ..... प्रा. अमित गायधनी ११०
३७. भारतीय समाजातील पारंपारिक कुटुंब (संयुक्त कुटुंब) आणि आधुनिक कुटुंब (केंद्र कुटुंब) यातील तुलनात्मक अध्ययन ..... प्रा. मोनाली यशवंत बहादूरे ११३
३८. भारतातील नोटबंदी ते कॅशलेस व्यवहार व त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील झालेल्या आर्थिक व सामाजिक परिणामाचे चिकीत्सक अध्ययन ..... श्री. सुनील घुगल ११८
३९. बालकामगार : एक समस्या ..... प्रा. रमेश म. धोनमोडे १२१
४०. जीएसटी का प्रभाव - एक अध्ययन ..... प्रा. हर्षना रा. सोनकुसरे १२५
४१. वर्तमान शिक्षा प्रणाली पर बढ़ती हुई महंगाई का प्रभाव ..... नाजिश इरम तुफैल अशर, डॉ. एन. ए. काजी १२८
४२. महिला सशक्तिकरण और मानवाधिकार ..... डॉ. अतुल म. महाजन १३०

मद्यपान - एक सामाजिक समस्या

❑ डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक
विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र,
यशोदा गर्ल्स आर्टस् ॲन्ड कॉमर्स कॉलेज,
स्नेहनगर, नागपूर.

प्रस्तावना :

भारतासारख्या विकसनशील देशाला अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. दारिद्रय, निरक्षरता, वाढलेली लोकसंख्या, गरीबी, भिक्षावृत्ती व त्यामुळे निर्माण होणारे प्रश्न, जातीजातींतील संघर्ष व एकंदर सामाजिक व आर्थिक मागासलेपण इत्यादी समस्या दिवसेंदिवस वाढतच आणि अधिक गंभीर होत चाललेल्या आहेत. त्यातच मद्यपानाच्या व्यसनाची भर पडलेली आहे. हे सर्व स्वातंत्र्यापूर्वी अस्तित्वात नव्हते असे नाही. परंतू त्यावेळी त्याची तीव्रता अधिक वाटली नाही. स्वातंत्र्यानंतर मात्र त्याची तीव्रता अधिक वाढली आणि मद्यपान आज एक ज्वलंत समस्या म्हणून समोर आली आहे. हे सर्व प्रश्न एका आव्हानाच्या स्वरूपात आपल्या देशासमोर उभे आहेत व त्यावर उपाय शोधण्याचे कार्य आज अविरतपणे सामाजिक संघटना, सरकार, एन.जी.ओ. आणि स्त्रियांच्या संघटनानी चालविले आहेत.

आपल्या दोन वेळच्या जेवणाचीही जिथे पूर्णपणे व्यवस्था नाही एवढे दारिद्रय आपल्या देशामध्ये निर्माण झालेले आहे. आज देशातील अनेक समाजातील दारिद्रय हा चिंतेचा विषय आहे. त्याच्या निर्मूलनासाठी प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेमध्ये काही सुधारणा करण्याचा सुचना केल्या जात आहेत. परंतू अशा परिस्थितीत दारिद्रयात असलेल्या बहूसंख्य लोकांना मद्यपानाची सवय आहे. ही फार मोठी चिंतेची बाब आहे, हे अमान्य करता येत नाही. दारिद्रय रेषेच्या पातळीखाली जीवनमान असणाऱ्या लोकांचे मद्यपान हे दारिद्रय व दुःखाची दुसरी उपाधी आहे. मद्यपानाचे व्यसन जडलेल्या माणसाचा मृत्यू दिवसेंदिवस जवळ येत असतो. किंबहूना हा माणूस मृत्यूच्या छायेतच वावरत असतो. इतकेच नव्हे तर त्याच्या व्यसनाची झळ त्याच्या कुटुंबियांना व इतर लोकांनाही लागत असते. मद्यपान हे एक पाप आहे किंवा हा एक सामाजिक रोग आहे असे चित्र स्पष्ट होतांना दिसून येते.

मद्यपानाचे गांभीर्य ओळखून मद्यपानाला आळा बसविण्यासाठी काहीतरी पाऊले टाकली पाहिजेत, हा विचार समाजात रूजू लागला आहे. असा ठराव इ.स. १९५६ साली लोकसभेने मंजूरही केला. आपल्या राज्यघटनेत एक मार्गदर्शक तत्व म्हणून मद्यापान बंदीचा उल्लेख केलेला आहे. एवढेच नव्हे तर मद्यपानबंदी आणावी म्हणून सर्वसामान्य राष्ट्रीय उपाययोजना असावी, यावरही भर दिलेला आहे. भारतातील सर्व थरातील विचारवंत मद्यपानाविषयी अत्यंत गंभीरपणे विचार करीत आहेत. परंतु मद्यपानासारखी साधी वाटणारी बाब किती गुंतागुंतीची आहे याची कल्पना येते.

मद्यपानाचे स्वरूप समजून घेताना हे लक्षात घेतले पाहिजे की, अतिरिक्त मद्यपान हे एक व्यसन आहे व मद्यपी हा अर्थातच व्यसनी आहे. मद्यपान हे व्यसन व मद्यपी हा व्यसनी का? कोणत्याही व्यसनाचा अतिरेक झाला की त्याचे बरेवाईट परिणाम त्या व्यक्तीबरोबरच समाजालाही भोगावे लागतात. "मद्यपानाची सवय म्हणजे कृत्रिम अगर नैसर्गिक मद्याच्या सतत सेवनाने निर्माण झालेली अशी तत्कालिक अगर कायमची उन्मत्त अवस्था की जी व्यक्तीला व समाजाला अपकारक असते."

१) मद्यपानाची चटक लागलेल्या व्यक्तीला मद्यपान करण्याची तीव्र इच्छा निर्माण होते. त्यावेळी मद्यपान कोणत्याही मार्गाने करणे हा एकच पर्याय त्याच्यासमोर असतो. मद्यपान करण्याच्या मनस्वी इच्छेने त्याच्या शरीराचा व मनाचा कब्जा घेतलेला असतो.

२) मद्यपानाची सवय असणाऱ्या मद्यप्याची ही सवय दिवसेंदिवस बळावत असते. त्याचे मद्यपानाचे प्रमाण वाढतच असते. मद्यपानाचे प्रमाण वाढविल्याशिवाय मद्यप्याला अपेक्षित कैफ येत नाही.

३) मद्यप्याचे शारीरिक व मानसिक स्वास्थ्य मद्यपानाशी जखडलेले असते. मद्यपान केल्याविना त्याला बरे वाटत नसते. म्हणूनच मद्यपान करण्यासाठी मद्यप्याची पाऊले दारूच्या दुकानाकडे वळत असतात. मद्यपान हे एक व्यसन आहे हे जडलेले व्यसन अखंडीतपणे मद्यपी चालूच ठेवत असतो कारण त्याचे सर्व स्वास्थ्य मद्यपानावरच अवलंबून असते.

मद्यपान करण्याची प्रवृत्ती सर्व जगामध्ये दिसून येते. पुरातन काळापासून जगातील विकसित व अविकसित समाजात मद्यपान करणारे लोक आहेत. मद्यपान करण्यामागचे हेतू व कारणे भिन्न असतील पण असा कोणत्याही काळातील कोणताही मानवसमाज आढळून येत नाही की ज्या मानव समाजामध्ये मद्यपान केले जात नाही प्रत्येकच समाजामध्ये काही ना काही प्रमाणात मद्यपान करणाऱ्या लोकांचे प्रमाण कमी अधिक दिसून येते.

औद्योगिक क्रांतीनंतर उद्योगधंद्याच्या यांत्रिकीकरणाने कामगार वर्गाची दशा अत्यंत दूर्दैवी बनली. दीर्घकाळ काम व कमी वेतन यामुळे कामगार वर्गाची अडचण होवू लागली साहजीकच आपल्या कुटुंबियांपासून लांब राहणारा बहूसंख्य कामगार वर्ग आपली दुःखे मद्याच्या पेल्यात विसरू लागला. म्हणूनच अधिकाधिक मद्यपान करण्याची प्रवृत्ती औद्योगिक क्रांतीनंतर वाढू लागली. त्यामुळे इग्लंड आणि अमेरिका या उद्योग धंद्यातील आघाडीवरील देश

४) सरकारी नोकरांनी दारू पिता काम करू नये व हा नियम त्यांच्या सेवास्थितीमधील भाग असावा.

५) नागरी व ग्रामीण भागांतील दारूची दुकाने क्रमाक्रमाने कमी करावीत व जी थोडी दुकाने असतील ती आठवडयातून अधिकाधिक दिवस बंद असावीत.

६) मार्च १९५९ नंतर अफू, गांजा इत्यादी सारख्या मादक पदार्थाच्या उपलब्धतेवर बंदी घालावी.

७) सर्व आदिवासी भागात दारूबंदीसाठी आदिवासींची मनोभूमिका तयार करून दारूबंदी आणावी.

८) शिक्षण आणि कायदेशील व प्रशासकीय मार्गानी दारूबंदी निश्चितपणे राबविता येईल यासाठी प्रत्येक राज्यात दारूबंदी प्रशासक असावा व पोलीस यंत्रणेमार्फत दारूबंदी राबवावी. कायदेशीर दृष्टीने मद्यपान हा गुन्हा मानावा व मद्यप्याला शिक्षा देण्यात यावी.

सुचना -

१) सर्व मादक वस्तुंच्या उपभोगासाठी असणाऱ्या सर्व प्रकारच्या जाहिरातीवर बंदी घालावी.

२) सार्वजनिक ठिकाणी मद्यपान बंदी असावी.

३) ग्रामीण कल्याण योजनेत व समाज विकास योजनेत दारूबंदीला अग्रक्रम द्यावा.

४) मद्यपानाविरूध्द जनजागृती करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

५) शैक्षणिक स्थळांच्या बाजुला किंवा जवळच्या परिसरात मद्य विकणाऱ्या दुकानांना परवानगी देऊ नये.

६) स्वयंसेवी संघटनांना आवश्यक मदत व अनुदान देण्यात यावे.

७) मद्य विकणाऱ्या दुकानावरील नवीन नवीन मद्याचे फलक लावण्यावर बंदी आणावी.

८) सार्वजनिक वस्त्यांच्या ठिकाणावरील असलेल्या मद्य विक्रीच्या दुकानाचे परवाने रद्द करावीत.

निष्कर्ष -

मद्यपान एक सामाजिक स्वरूपाची ज्वलंत समस्या आहे. ज्यामुळे अनेक कुटुंब उध्वस्त होत आहेत. लहान लहान घरघुती वादांवरून मद्यपान करण्याकरीता पत्नीने पैसे न दिल्यामुळे किंवा मित्राने १०० रूपये दारू पिण्याकरीता न दिल्यामुळे एक दुसऱ्यांचे जीव घेण्यापर्यंत देखील मद्यपीकडून घटना होतांना दिसत आहेत. यावरून असे दिसून येते की, मद्यपानाची समस्या कोणत्याही प्रकारचे वळण घेण्यापर्यंत पोहचली आहे. ही समस्या कमी होणे शक्य नाही तर ती वाढतच जाणार आहे असेच यावरून दिसून येते.

संदर्भग्रंथ :

१. डॉ. बघेल, डी. एस., नगरीय समाजशास्त्र, मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, रविंद्रनाथ ठाकूर मार्ग, भोपाल, तृतीस संस्करण, १९९३.

२. भांडारकर, शब्बीर, पालकर, भारतीय सामाजिक समस्या, एस. चन्द आणि कंपनी (प्रा.) लि. रामनगर, नवी दिल्ली, द्वितीय आवृत्ती, १९९०.

३. डॉ. संगवे विलास आ. भारतातील सामाजिक समस्या, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पहिली आवृत्ती, १९७९

४. डॉ. कऱ्हाडे, बी. एम., भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, जून २००९.

५. डॉ. राजोरा सुरेशचन्द्र, समकालीन भारत की सामाजिक समस्याएँ, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपूर, द्वितीय संशोधित संस्करण, २००६.

६. आहूजा राम, सामाजिक समस्याऐं, रावत पब्लिकेशन्स, जयपूर एवं नई दिल्ली, प्रथम संस्करण, १९९५, द्वितीय संस्करण, १९९९.

७. लोटे रा. ज. भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स नागपूर, तिसरी आवृत्ती, जून २०१५.

८. महाराष्ट्र टाईम्स, नागपूर सोमवार, ११ डिसेंबर २०१७, पृष्ठ क्र. ८

९. महाराष्ट्र टाईम्स, नागपूर शुक्रवार, १५ डिसेंबर २०१७, नागपूर प्लस, पृष्ठ क्र. १.

★ ★ ★

8. **Title of Paper:** **Publication Outlets of Faculty Members in VNIT , Nagpur**
Name of Author/s: Dr Sudhakar Thool **Department of Teacher: Library**
Name of Journal : Knowledge Librarian- An International Peer Reviewed Bilingual E-Journal of Library and Information Science
Year of Publication: 2017 **ISSN No. : 2394-2479**

http:// www.klibjlis.com eISSN No. 2394-2479

Publication Outlets of Faculty Members in VNIT, Nagpur

Dr. Sudhakar S. Thool *

* **Head of Library**
Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur, Maharashtra India.

QR Code

Abstract: - *This paper focuses on publication outlets of faculty members in VNIT Nagpur, Proposed research, Objective of the study, Hypothesis of the study, Scope and limitation of the study, Research methodology, Language wise productivity, Subject wise productivity, Designation wise productivity, Gender wise productivity and Year wise productivity, Major findings and Implications.*

Key Word: - Publication outlets, Productivity of faculty members

Introduction

The publication of the information gathered by the faculty members or Scientists is a prestige to the institution. Research and development, demonstration, up-scaling and commercialization in the field of modern engineering and technology have positions themselves in the driving seat both in the developed and developing countries. The field of engineering and technology is being promoted in the country keeping in view its enormous potential to improve various engineering applicable branches to create opportunities for employment generation and to add to the economic progress of the nation through environmentally sustainable industrial development. The rapid technological development and the exponential growth of information have changed the traditional concept of engineering field. NITs create knowledge and ideas, conduct, teaching and research and provide for interpretation and extension of knowledge. This work is chiefly done by the generation of ideas through printed and non-printed media which is the representative of human thought. Knowledge pertaining to Visvesvaraya National Institute of Technology (VNIT) is divided into the various departments in the field of Engineering and Technology to organize the related knowledge and conduct the examination smoothly by the VNIT in which faculty members (Male /Female) are working as Assistant Professors, Associate Professors and Professors and

playing vital role in various activities in their interested field i.e. Academic, Research, publications and Social.

Proposed Research

Many information scientists have used different terms for bibliometric studies. The pioneering work was statistical analysis of the literature by Cole and Eagles in 1917, Second attempt was made by Hulme in 1923. He used the term "Statistical bibliography to refer the application of quantitative techniques to libraries. He defined statistical bibliography as "to shed light on the process of written communication and of the nature and course of development of a discipline by means of counting the various facts of written communication"(Kumar and Kumar 2005). Dr. S. R. Ranganathan in 1948 at the ASLIB conference held at Lamington Spa coined the term Librametry on the lines of Biometry, Econometry, Psychometry, etc. (Guha, 1993). He defined librametrics as the used of Mathematical and Statistical methods for analyzing library activities and library resources. (Ravichandrarao & Neelamaeghan, 1992). The British Standards Documentation Term (1976) defines bibliometrics as "Study of the use of documents and patterns of publications in which mathematical and statistical methods have been applied".

Objective of the Study

Present study has been undertaken with a view

1. To find out language wise productivity of faculty members in VNIT;
2. To analyzed subject wise productivity;
3. To find out designation wise productivity;
4. To find out gender wise productivity; and
5. To find out the Year wise productivity

Hypothesis of the Study

The hypothesis formulated for the study as

1. More the publications are published in English Language;
2. More the experience more the productivity; and
3. Male faculty members produce more publications than female.

Scope and Limitations of the study

The study is confined to the publication outlets of faculty members in VNIT Nagpur. The publication outlets of faculty members who was working at present up to the year 2012. The study is a survey of productivity of publications brought out by faculty members. The productivity of publications included all the (National/International) conferences, seminar, workshops, research papers, Journal's Articles, Ph. D. guided by Supervisor, Books & Chapters in Books by Authors and other Research by faculty members.

Research Methodology

Survey of faculty members are used for this study and questionnaire technique is used to collect the data from the faculty members in VNIT Nagpur. The Questionnaire was contained with bibliographical description of faculty members and their publications only i.e. personal information, curriculum activities, International and National Journals, Conference, Seminars, workshops, Symposiums, Books, Chapters in Books, Ph. D. guided by Supervisor and others publications. Collected data has been analyzed by statistical techniques and presented data in tabular as well as in graphical form. For the purpose of analyzing the data collected, some statistical techniques have also been used. In addition, some of the tools, techniques used for analyzing includes bibliometrics tools and techniques to come to the conclusions.

Figure no. 1: Language Wise productivity of Faculty Members in VNIT

Figure no. 1 shows that language wise productivity of faculty members in VNIT up to the year 2012. 100% publications are published in alone English language by all faculty members, means the Engineering and Technology subjects are dominated by English language. This indicates that **"More the publications are published in English language"(hypothesis no.1)** is valid.

Figure no. 2 : Subject Wise Productivity of Faculty Members

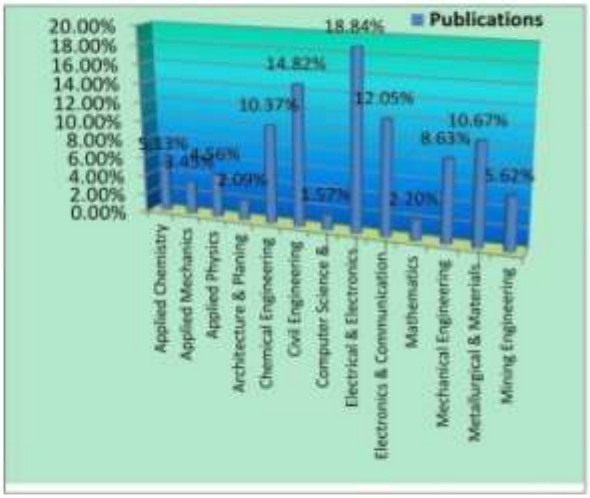

Figure no. 2 reveals that amongst the total number of 3684 publications, the department/subject of Electrical & Electricals Engineering ranked first. The department of Electrical & Electronics Engineering contributed to 18.84% publications, followed by department of Civil Engineering contributed to 14.82% publications, department of Electronics & communication Engineering contributed to 12.05% publications, department of metallurgical & materials Engineering contributed to 10.67% publications and department of chemical Engineering contributed to 10.37% publications and other department have least productivity.

Figure no. 3: Designation Wise Productivity of Faculty Members

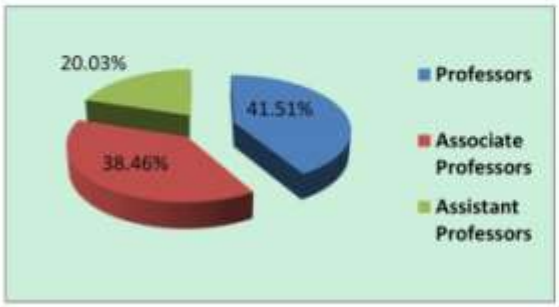

Figure no. 3 reveals that designation wise productivity of faculty members who published total 3684 publications. Professors and Associate Professors, combinely have contributed to 79.97% publications. It can be further noted that on an average 41.51% publications were published by professors, 38.46% by Associate professors and 20.03% by Assistant professors, which means senior people published more number of publications. This indicates that **"More the experience more the productivity" (hypothesis no. 2)** is valid.

Table no. 1: Gender wise Productivity of faculty Members

Gender	No. of Faculty Members	Total no. of Publications	Productivity
Male	100	3428	93.05%
Female	21	256	6.95%
Total	**121**	**3684**	**100%**

Table no. 1 shows that gender wise productivity of faculty members in VNIT. Male faculty members have published 3428 publications giving 34.28 publications per male faculty members and female faculty members have published 256 publications giving 12.19 publications per female faculty members. It can also be observed that male faculty member have published 2.8 times more publications than female faculty members. This indicates that **"Male faculty members produce more publications than female" (hypothesis no.3)** is valid.

Figure no. 4: Years Wise Productivity of faculty Members

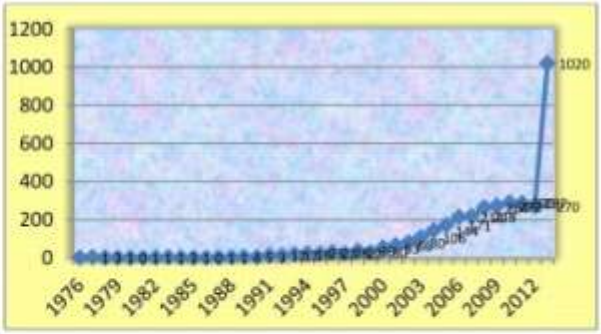

Figure no. 4 reveals that year wise productivity of faculty members. Most productive year was 2010, as total productivity in this year was 290 publications, followed by 287 publications in 2011, 272 publications in 2009 and 270 publications in 2012. As regards the year and subject wise productivity, the department of Chemical Engineering has produced 56 publications in the year 2009 which is highest number in year wise publication during 1976 to 2012 time period. The table also reveals that, the department Civil Engineering has produced 53 publications in the year 2008 which are second highest in the year wise publications. The department Chemical Engineering has produced

4. Dutta Bidyarthi and Sen B K, Indian Journal of Pure and Applied Mathematics : An Analysis of Citation Pattern, *IASLIC Bulletin*, 46 (4) (2001) 221-226.
5. Kalyane V L and Sen B K, Research productivity of Tibor-Braun: An Analytical chemist–Cum Scientometricuan, *Annals of Library and Information Studies*, 502) (2003) 47-61.
6. Kannappanavar B U, Swamy Chidananda, Vijay Kumar M, Publishing trends of Indian chemical scientists: a bibliometric Study, *Annals at Library and Information Studies*, 51(1) (2004) 39-41.
7. Kumar P S G, *Research Methods and Statistical Techniques*, 1st edn (B R Publishing Corporation; Delhi), 2004, p. 465-541.
8. Panda B D, *Research methodology for library science (With statistical methods and bibliometrics)*, (Anmol Publication; New Delhi), 1997.
9. Parvathamma N, *Bibliometrics its origin and applications*. In C. R. Karisiddappa, S. L. Sangam and B. S. Maheswarrappa (Ed.), Current studies in library and information science Vol.-2, (Nanak Publication; Delhi), 1993, p.161-183.
10. Sen B K, Indian contribution in bibliometrics 1958-1984: a review, *Annals of Library Science and Documentation*, 33 (3) (1986) 85-103.
11. Sengupta I N and Lalita Kumari, Bibliometric evaluation of biomedical research in India part I, Library Herald, 26 (1-4) (1987-88) 91-103.
12. Sharma Rakesh Mani, Research publication trend among scientist of central potato research institute: a bibliometric study, *Annals of Library and Information Studies*, 56 (2009) 29-34.
13. Vijay K R, Bibliometric Study of Research publication Trends Among Indian Scientist and Technologists, *Annals of Library and Information Studies*, 32 (3) (2005) 77-81.
14. Visvesvaraya National Institute of Technology – Wiki, Available at http://en.wikipedia. org/wiki/Visvesvaraya_National_Institute ofTechnology (Accessed on 10 July 2016)

9. **<u>Title of Paper:</u> Publication Outlets of DJLIT: A Bibliometrics Analysis**
<u>Name of Author/s</u>: Dr Sudhakar Thool **<u>Department of Teacher</u>: Library**
<u>Name of Journal</u> : VIBGYOR Bi-Annual Multi-Disciplinary Research Journal
<u>Year of Publication:</u> 2017 **<u>ISSN No.</u> : 2277-4491**

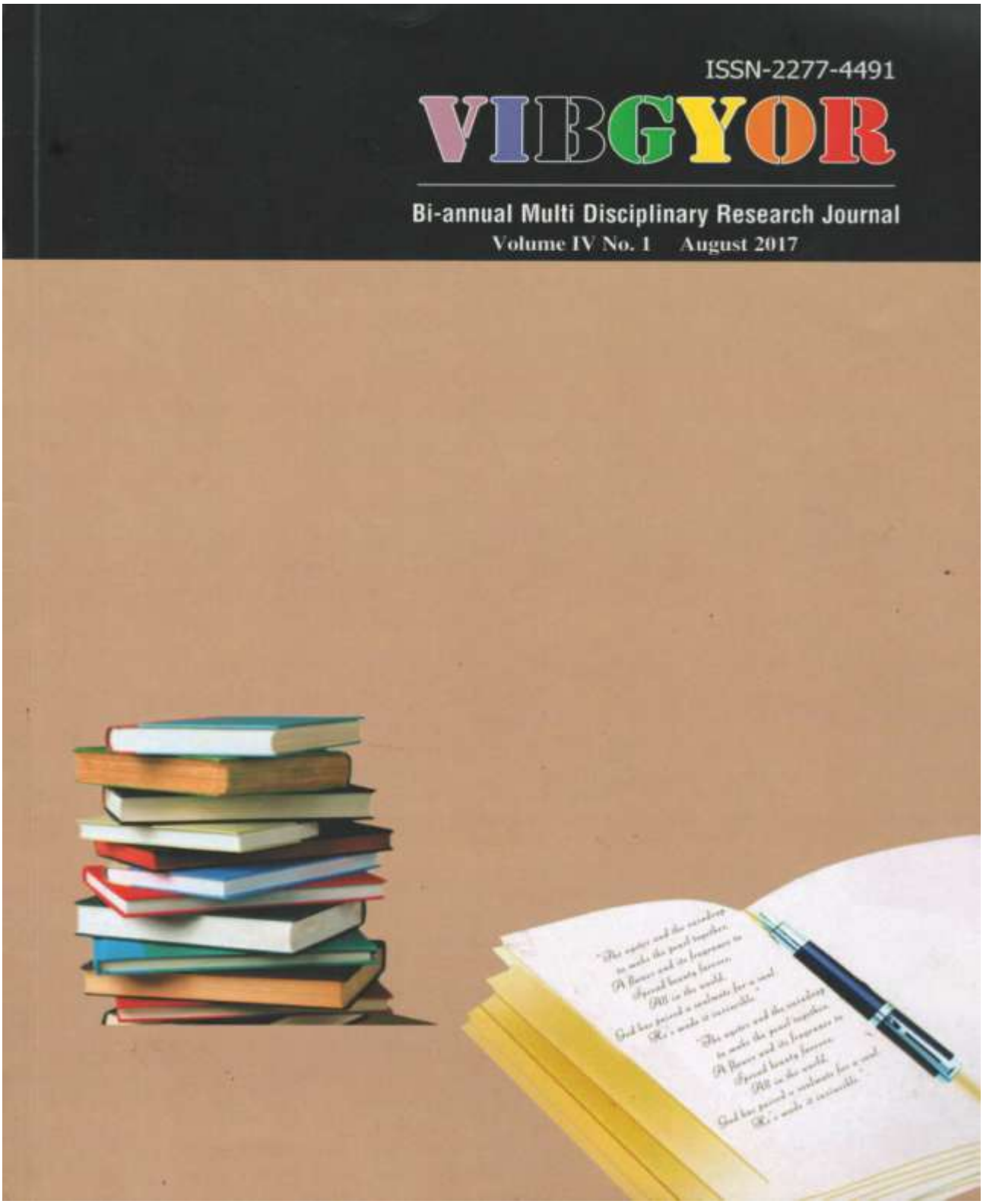

INDEX

- Women in the Unogranizerd Sector : A Human Right Perspective — Aditya Kishor Sarwe 7
- Non Ionic Surfactant Based Thin Layer Chromatography For Separation of Various Heavy Metal — Dr. Sunil Wanjari 10
- Students Mental Health & Parental Attitude — Dr. Meena Balpande 15
- Managing The Knowledge Economy For Regional Development — Dr. Mugdha Deshpande 17
- Synthesis and Thermoluluminescence studies in Ce activated Na2ZnP2O7 phosphor — L.R.Hatwar, S.P.Wankhede, S.V.Moharil 19
- SOCIAL REALISM IN THE NOVELS OF RUTH PRAWAR JHABWALA — Shital P. Mendhe 21
- Separation of Heavy Metal By Used Of Aminoplast as a Stationary Phase — Ms. Pranali Chaudhari 24
- Separation of Various Metal Ions By Thin Layer Chromatography — Dr. Sarang S. Dhote 29
- Publication Outlets of DJLIT : A Bibliometrics Analysis — Dr. Sudhakar Thool 36
- Surfactant–Additive Solvent Thin Chromatography of Inorganic Ions — Mr. Vijay Nagpurkar 39
- A Perspective Concept of Knowledge Management : An Overview — Dr. R. N. Dhabale, Dr. Sudhakar S. Thool 42
- Insect Diversity At Bhiwapur Mahavidhyalaya Campus, Bhiwapur, Iidia, With Respect to Their Habitat Ecology — N. V. Patankar, N. Wagh, J. Khan 47
- An analytical study on Contribution of District Industrial Centre (D.I.C.) in Development of Entrepreneurs in Nagpur District — Dr. Prashant R. Gulhane 51
- Self Help Groups and Rural Development' — Mr. Sunil Prabhakar Ghugal 55
- Governance by Indian Judiciary: judges are not monks or scientists, but participants in the living stream of our national life — Dr. Pravin S. Bhagdikar 58
- Chief Justice Warren of the United States Supreme Court — Dr. Sachin Y. Vaidya 66
- Oclc Contentdm Services an Overview — Mangesh Shamkure 60
- Man Woman Relationship in Khushwant Singh's The Company of Women — Priyanka Khandal, Shweta Gite, Swamini Chopra, S. A. Pande, Kavita A. Deshmukh1, A. D. Deshmukh, D.R.Peshwe 71
- Preparation, Characterization and Variation of Electrical Conductivity with Temperature of Aniline-Pyrrole Copolymer doped with CNT (in-situ and ex-situ) — Dr. Dinesh Kumar Kimta 75
- A Study of Physical Variables between Male and female students of Nagpur City — Dr. Varsha V. Vaidya, Dr. Vishnu M. Chavan 77
- Cultural Alination of Indian Women Writers Writing in English — Dr. Vivek M. Diwan 79
- India-Pakistan socail Cultural Relations From 1998

Publication Outlets of DJLIT : A Bibliometrics Analysis

❑ Dr. Sudhakar Thool
Head
Department of Library
Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Key Word
DJLIT, DESIDOC, Bibliometrics

Abstract

The paper focused to measure the publication outlets of DJLIT during the period of 1981-2015. It is also highlighted on proposed research, Defence Scientific Information and Documentation Centre (DESIDOC), objectives, hypothesis, scope and limitations of the study, research methodology, year wise and volume wise publications, growth of literature, subject areas in DJLIT, findings and implications.

Introduction

Productivity has become a household word which is total measure of the efficiency of author who generated interested publications with references. The citation analysis is being used as a tool for evaluation of research contributions made by scientific community. The publication of the information gathered by the author is a prestige to the organization which is necessary for the institution to make aware outside world about their output. Bibliometrics is a technique to identity and to measure the research trends in a subject, trends in authorship and collaboration in research core periodicals in a disciplines, obsolescence and dispersion of scientific literature and useful in estimating the comprehensive of secondary periodicals and studying the author productivity and many other features.

Proposed Research

An information scientists used various terms for bibliometrics and empirical laws. The pioneering work was statistical analysis of the literature by Cole and Eagles in 1917. Second attempt was made by Hulme in 1923. He used the term "Statistical bibliography to refer the application of quantitative techniques to libraries. Merton and Garfield in 1963 reported that the rate of increase in multiple authorship varies from one subject area to another. He defined statistical bibliography as "to shed light on the process of written communication and of the nature and course of development of a discipline by means of counting the various facts of written communication" (Kumar and Kumar 2005). Dr. S.R. Ranganathan in 1948 at the ASLIB conference held at Lamington, Spa coined the term Librametry on the lines of Biometry, Econometry, Psychometry, etc. (Guha, 1993).

Defence Scientific Information and Documentation Centre (DESIDOC)

DESIDOC started functioning in 1958 as Scientific Information Bureau (SIB). It was a division of the Defence Science Laboratory (DSL) which is presently called Laser Science & Technology Centre. The DRDO library which had its beginning in 1948 became a division of SIB in 1959. In 1967 SIB was reorganized with augmented activities and named Defence Scientific Information and Documentation Centre (DESIDOC). DESIDOC became a self-accounting unit and one of the laboratories of DRDO on 29 July 1970. DESIDOC has been functioning as a central information resource for DRDO. It provides S & T information, based on its library and other information resources, to the DRDO headquarters, and its various laboratories at various places in India and also various publications. DESIDOC Journal of Library & Information Technology (DJLIT) is a peer-reviewed, open access, bi-monthly journal that publishes original research and review papers related to IT applied to library activities, services, and products and Its covered include automation, digitization, user interfaces, networks, hardware and software development, and technology. It was formerly known as DESIDOC Bulletin of Information Technology (DBIT).

Objectives of the Study

1. To find out the year wise and volume wise productivity of DESIDOC Journal of Library and Information Technology;
2. To trace out the growth of literature in DJLIT;
3. To identify the Indian publications published in DJLIT;
4. To find out most productive author; and
5. To find out highly productive subject areas.

Hypothesis

Following are the hypothesis formulated for the

no. 1)

7. The study regarding the highly productive subject area, 13.14% publications are published by 'Information Technology & ICT Applications' which occupies the first position among the DJLIT scoped subject areas, followed by 'LIS: Education, Research & Extension' with 9.28% publications, 'Digital Library' with 6.96% publications, 'Internet: Surfing and Retrieval System' with 6.57% publications and 'E-Learning and E-Resources' with 6.06% publications. Hence, this indicates that "More publications are published in the subject area of 'IT and ICT Applications' " (hypothesis no. 2) is valid. (Figure no. 4)

Implications

1. The foreigner authors need to publish more publications.

2. Productivity of DESIDOC Journal of Library and Information Technology is very few in 35 years time period. There is need to publish more than 60 papers in each volume so that huge productivity will be made.

3. There is a need to provide incentives and awards to the eminent and outstanding authors depending on their level.

4. The DESIDOC Journal of Library and Information Technology which organization should encourage and motivate the authors to contribute their strongly contributions in the field of IT applied to library activities, services and products so that publications will be increased by authors.

References

1. Baskaran, C. (2013). Research Productivity of Algappa University during 1999-2011: A Bibliometric Study. DESIDOC Journal of Library and Information Technology, 33 (3), 236-242.
2. Bibliometrics. Retrieved from http://en.wikipedia.org/wiki/Bibliometrics
3. Concept and Measurement of Productivity. Retrieved from http://www.cbn. gov.ng /out/ Publications/occasionalpapers/rd/2000/Abe-00-1
4. Devarajan, G. (1997). Bibliometric Studies. New Delhi :Ess ESS Publications.
5. DESIDOC. Retrieved from http://www.drdo.gov.in/drdo/labs/DESIDOC/ English/index.jsp?pg=HistoricalBG.jsp
6. Goode., & Hott. (1981). Method in Social Research. New Delhi : McGraw-Hill International Book Co.
7. Hulme, E. W. (1923). Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization. London: Grafton.
8. Kumar, M., & Moorthy, A. L. (2011). Bibliometric Analysis of DESIDOC Journal of Library and Information Technology during 2001-2010. DESIDOC Journal of Library and Information Technology, 31 (3), 203-208.
9. Lancaster, F. W. (1991). Bibliometric Methods in assessing productivity and impact of research. Bangalore :Sarada Ranganathan Endowment for Library Science.
10. Laws of Bibliometrics. Retrieved fromhttp://www.gslis.utexas.edu/~palmquis /courses / biblio.html
11. Merton, R. K., & Garfield, E. (1963). Forward to Little Science, Big Science and Beyond by D.J. De Solla Price. New York : Columbia University.
12. Panda, B. D. (1997). Research Methodology for Library Science (with statistical methods and bibliometrics). New Delhi : Anmol Publication.
13. Potter, W. G. (1981). Introduction to bibliometrics, Library Trends, 3, 5-7.
14. Productivity. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Productivity

☆ ☆ ☆

10. <u>Title of Paper:</u> A Perspective Concept of Knowledge Management: An Overview
<u>Name of Author/s</u>: *Dr. R. N. Dhabale, &* **Dr Sudhakar Thool** **<u>Department of Teacher</u>: Library**
<u>Name of Journal</u> : VIBGYOR Bi-Annual Multi-Disciplinary Research Journal
<u>Year of Publication:</u> 2017 **<u>ISSN No.</u> : 2277-4491**

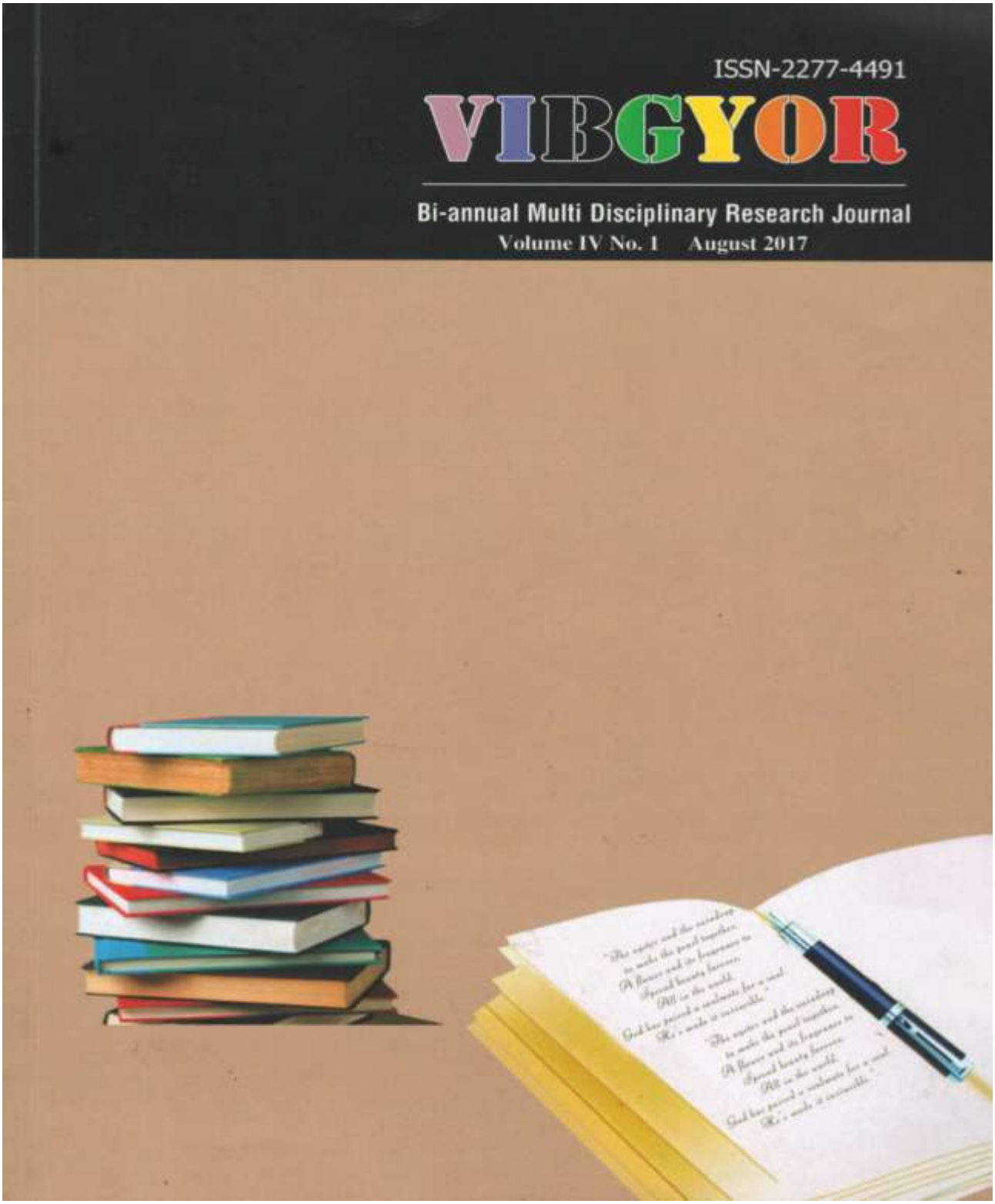

INDEX

- Women in the Unogranizerd Sector : A Human Right Perspective — Aditya Kishor Sarwe 7
- Non Ionic Surfactant Based Thin Layer Chromatography For Separation of Various Heavy Metal — Dr. Sunil Wanjari 10
- Students Mental Health & Parental Attitude — Dr. Meena Balpande 15
- Managing The Knowledge Economy For Regional Development — Dr. Mugdha Deshpande 17
- Synthesis and Thermoluluminescence studies in Ce activated Na2ZnP2O7 phosphor — L.R.Hatwar, S.P.Wankhede, S.V.Moharil 19
- SOCIAL REALISM IN THE NOVELS OF RUTH PRAWAR JHABWALA — Shital P. Mendhe 21
- Separation of Heavy Metal By Used Of Aminoplast as a Stationary Phase — Ms. Pranali Chaudhari 24
- Separation of Various Metal Ions By Thin Layer Chromatography — Dr. Sarang S. Dhote 29
- Publication Outlets of DJLIT : A Bibliometrics Analysis — Dr. Sudhakar Thool 36
- Surfactant–Additive Solvent Thin Chromatography of Inorganic Ions — Mr. Vijay Nagpurkar 39
- A Perspective Concept of Knowledge Management : An Overview — Dr. R. N. Dhabale, Dr. Sudhakar S. Thool 42
- Insect Diversity At Bhiwapur Mahavidhyalaya Campus, Bhiwapur, Iidia, With Respect to Their Habitat Ecology — N. V. Patankar, N. Wagh, J. Khan 47
- An analytical study on Contribution of District Industrial Centre (D.I.C.) in Development of Entrepreneurs in Nagpur District — Dr. Prashant R. Gulhane 51
- Self Help Groups and Rural Development' — Mr. Sunil Prabhakar Ghugal 55
- Governance by Indian Judiciary: judges are not monks or scientists, but participants in the living stream of our national life — Dr. Pravin S. Bhagdikar 58
- Chief Justice Warren of the United States Supreme Court — Dr. Sachin Y. Vaidya 66
- Oclc Contentdm Services an Overview — Mangesh Shamkure 60
- Man Woman Relationship in Khushwant Singh's The Company of Women — Priyanka Khandal, Shweta Gite, Swamini Chopra, S. A. Pande, Kavita A. Deshmukh1, A. D. Deshmukh, D.R.Peshwe 71
- Preparation, Characterization and Variation of Electrical Conductivity with Temperature of Aniline-Pyrrole Copolymer doped with CNT (in-situ and ex-situ) — Dr. Dinesh Kumar Kimta 75
- A Study of Physical Variables between Male and female students of Nagpur City — Dr. Varsha V. Vaidya, Dr. Vishnu M. Chavan 77
- Cultural Alination of Indian Women Writers Writing in English — Dr. Vivek M. Diwan 79
- India-Pakistan socail Cultural Relations From 1998

A Perspective Concept of Knowledge Management : An Overview

❑ Dr. R. N. Dhabale
Asst. Profesor
Ashok Moharkar Arts & Commerce College, Adyal
E-mail: raju.dhabale@rediffmail.com

❑ Dr. Sudhakar S. Thool
Head of Library
Yashoda Girls' Arts and Commerce College, Nagpur
E-mail: s.thool@rediffmail.com

Abstract

This paper highlighted on use of Knowledge management in around the business and all overview of KM. Knowledge management is a business model that embraces knowledge as an organizational asset to drive sustainable business advantage. What people know and how their knowledge can support business and organizational objectives is the keystone of knowledge management. Knowledge Management provides the processes and structures to create, capture, analyze, and act on information. KM is a human potential business processes and it draws on human competency, intuition, ideas, and motivations. People should ask themselves how new knowledge will impact organizational tasks and work processes, what needs to change, and how will this information keep the organization competitive.

Introduction

Knowledge Management is never fixed and unchanging. Knowledge is constantly tested, updated, revised, and sometimes even "Obsoleted" when it is no longer practicable. It is a fluid, ongoing process. Knowledge Management is value-added. It is important to note that knowledge encompasses both tacit knowledge (in people's heads) and explicit knowledge (codified and expressed as information in databases, documents etc.). Knowledge management draws upon pooled expertise, relationships, and alliances. Leading organizations can further the two-way exchange of ideas by bringing in experts from the field to advise or educate managers on recent trends and developments. Knowledge Management is visionary. This vision of knowledge management is expressed in strategic business terms rather than technical terms, and in a manner that generates enthusiasm, buy-in, and motivates managers to work together toward reaching common goals. Knowledge management can be integrated with other organizational initiatives such as Total Quality Management (TQM). Many organizations use the term "lessons learned" to describe the way in which they avoid repeating mistakes, or ensure that they build on past successes, yet a lesson can only be applied if it has been successfully identified, and captured first. Organize information resources to meet business need. The challenge of Knowledge Management is to determine what information within an organization qualifies as "valuable". All information is not knowledge, and all knowledge is not valuable. The key is to find the worthwhile knowledge within a vast sea of information. Recognize the role of information management in creating value. An organization must recognize and accept the critical role information management plays in the success of an organization.

Definition of KM

Knowledge Management is the explicit and systematic management of vital knowledge and its associated processes of creation, organization, diffusion, use and exploitation in pursuit of business objectives. In context of company, "Ensuring that workers can carry out their tasks effectively, by providing the right knowledge at the right place at the right time." By Peter Drucker as "Information that changes something or somebody---either by becoming grounds for actions or by making an individual (or an institution) capable of different or more effective action."

Derivation of KM

- Explicit - Surfacing assumptions; codifying that which is known
- Systematic - Leaving things to serendipity will not achieve the benefits
- Vital Knowledge - You need to focus; you don't have unlimited resources
- Processes - Knowledge management is a set of activities with its own tools and techniques Knowledge Management (KM)

Knowledge management (KM) is the process of capturing, developing, sharing, and effectively using organizational knowledge. It refers to a multi-disciplined approach to achieving organizational objectives by making the best use of knowledge. An established discipline since 1991 (Nonaka 1991), KM includes courses taught in the fields of business ad-

great value to an organization.

- Some of the benefits of KM include:
- facilitates better, more informed decisions;
- contributes to the intellectual capital of an organization;
- encourages the free flow of ideas which leads to insight and innovation;
- eliminates redundant processes, streamlines operations, and enhances employee retention rates;
- improves customer service and efficiency; and
- leads to greater productivity.

Conclusion

The Knowledge Management (KM) has become a key issue for government, industry and certainly Information Technology (IT) executives. Organizations are becoming increasingly aware of the importance of managing knowledge, like any other asset, to improve their competitive advantage. Knowledge Management isn't a technology or a given discipline. Knowledge Management is only a perspective for implementing organizational change; which it gets people to record knowledge (as opposed to data) and then share it. Considering the huge number of physical files in an organization example, as the databases are organized the decision maker has the necessary information and knowledge to substantiate or justify research and development initiatives that leads to more innovations which in turn leads to the creation of new products and services. These initiatives may seem a bit costlier for the company in the beginning stages. But if these initiatives when looked at on a long-term perspective help the organization to create products and services and then sell them to a market that needs or wants them. Knowledge managers must have a vision of how they want their learning organization to function. Such a vision must be given top-level commitment and high-priority communication. A good knowledge manager will unleash the creative potential in people, embrace new ideas, and apply technical know-how to develop new work processes that keep the organization competitive and future-focused. KM are variously involved in encouraging creativity and knowledge sharing in people (the source of tacit knowledge), organizing and managing explicit knowledge (information) or conversion from one form to the other- mostly tacit-to-explicit.

REFERENCES :

1. Basic Concepts of Knowledge Management. Available at http://www.dkms.com/papers/ kmbasic.pdf (Accessed on 8 June 2017)
2. Knowledge Management. Available at http://www.dod.mil/comptroller/icenter/learn/ knowledgeman.htm (Accessed on 28 May 2017)
3. Knowledge Management. Available at http://www.learning-to-fly.org (Accessed on 28 May 2017)
4. Knowledge Management. Available at http://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_management (Accessed on 8 June 2017)
5. Knowledge Management. Available at http://www.about-goal-setting.com/KM-Library (Accessed on 28 May 2017)
6. Knowledge Management-Back to Basic Principles. Available at http://www.knowledge-management-online.com/knowledge-management-back-to-basic-principles.html (Accessed on 8 June 2017)
7. Knowledge Management-Basics. Available at http://www.skyrme.com/kmbasics/kchars.htm (Accessed on 8 June 2017)
8. Knowledge Management Definition. Available at http://www.knowledge-management-tools.net/knowledge-management-definition.html (Accessed on 28 May 2017)
9. Knowledge Management Issues and Practices: A Case Study of a Professional Services Firm, Available at http://eprints.qut.edu.au/4798 (Accessed on 28 May 2017)
10. Knowledge Management-Tool. Available at http://www.knowledge-management-tools.ne t/knowledge-management-systems.html (Accessed on 8 June 2017)
11. Knowledge Management Tools and Techniques. Available at http://www.kmbestpractices. com/uploads/5/2/7/0/5270671/idea_knowledge_management_tools_and_techniques.pdf (Accessed on 28 May 2017)
12. Understanding 'The New Knowledge Management'. Available at http://www.macroinnovation.com/images/Understanding_New_KM.pdf (Accessed on 8 June 2017)

★ ★ ★

NON-UGC APPROVED JOURNAL (2017-2018)

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the year

3.2.1.1. Number of research papers in the Journals notified on UGC website during the year

Year	*2017-2018*
Number	*03*

1. **Title of Paper:** Ambedkarwadi Kavyatil: Ambedkarawadi
   Name of Author/s: Dr Govind Rawlekar **Department of Teacher**: Marathi
   Name of Journal : PRINTING AREA- International Multilingual Research Journal
   Year of Publication: 2018 **ISSN No.** : 2394-5303

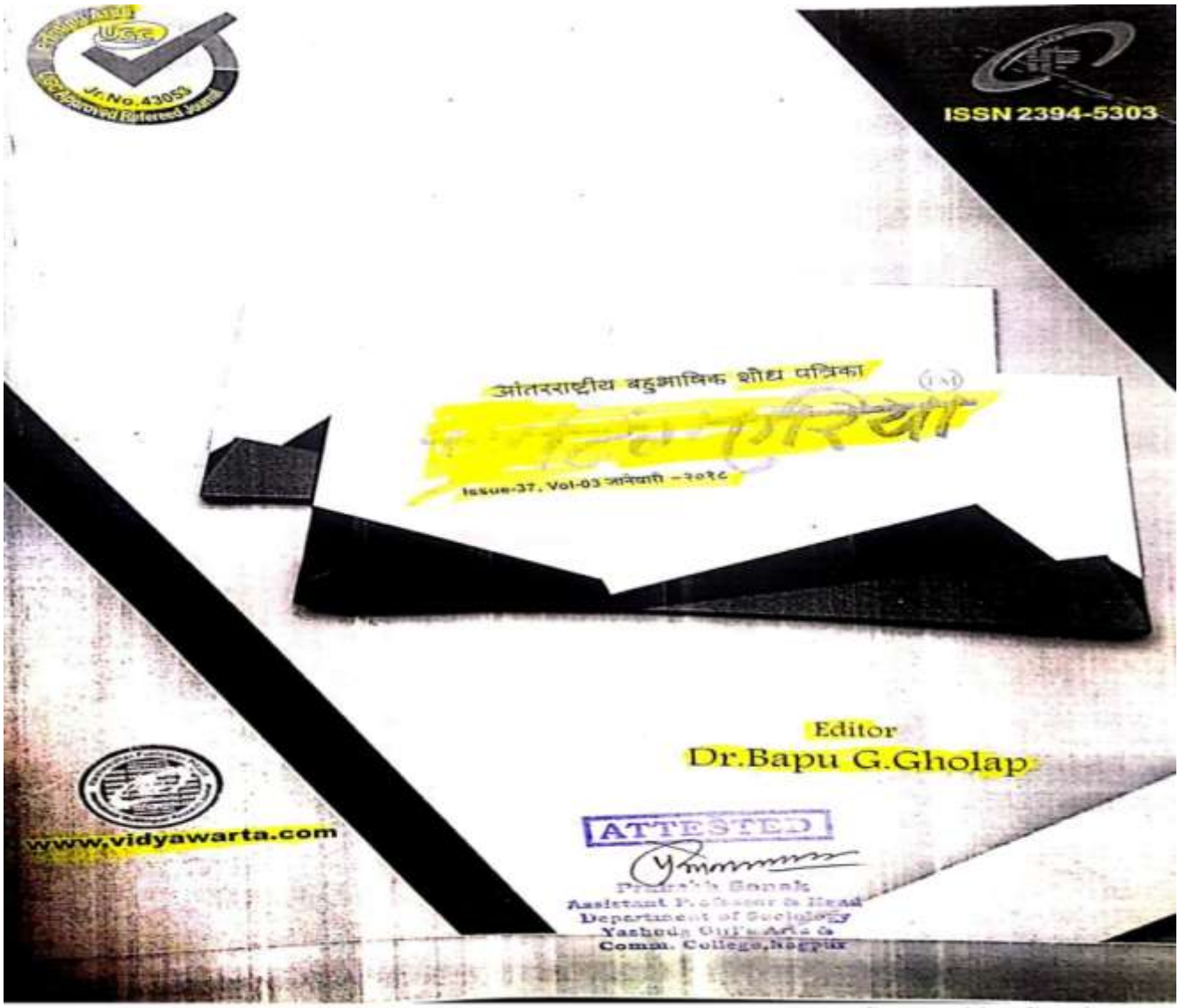

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

January 2018, Issue-37, Vol-03

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell.07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Prof. Sonak
Department of Sociology
Yashwantrao Girl's Art
Com... College, ...

14) SELF- EMPLOYMENT & WAGE EMPLOYMENT PROGRAMMES...
Dr. Prashant N. Deshmukh,Gaurdas Sarkar, MS || 55

15) भंडारा जिल्ह्यातील भूमिहीन शेतमजुरांच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीचा....
अंकोश भा. चवरे, भंडारा. || 65

16) नागपूर राज्य व रेसिडेंट जेनकिन्सची भूमिका
प्रा. डॉ. मोहन कापगते, ब्रम्हपुरी || 71

17) भारतीय शेती समोरील आव्हाने
प्रा. डॉ. संजय मगर, औरंगाबाद. || 78

18) आधुनिक व्यवस्थापनाचे तत्व सिक्स सिग्मा
डॉ. बी. एस. पडवळ, कोल्हापूर || 80

19) श्री समर्थ रामदासस्वामींचे मनोप्रकाश्य
प्रा. डॉ. सौ. शुभांगी परांजपे (डोरले), नागपूर || 87

20) बीड जिल्ह्यातील रेशीम उद्योग एक कृषी सल्लोचनी ?
पवार दत्ता बलभिमराव || 92

21) आंबेडकरवादी काव्यातील : आंबेडकरवाद
प्रा. डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर, नागपूर || 94

22) ग्रंथालय समृध्द करताना
सौ.संध्या गिरीष यादव, सांगली || 100

23) प्राचिन समाजरचनेने आर्थिक फायदयासाठी नाकारलेले स्त्रियांचे हक्क
डॉ. प्रमोद रा चव्हाण, खामगांव || 103

24) स्त्री सबलीकरणाचे दीपस्तंभ : महर्षी धोंडो केशव कर्वे
प्रा. डॉ. संजय भाऊराव गिरे, बसरणी नांदेड. || 104

25) अभिशप्त नारी जीवन की व्यथा : दिव्या
प्रा. राजपूत प्रतापसिंग दनुसिंग, मुरूम || 108

26) विवाह विषयक अनिष्ट रूढी का पर्दाफाश : रोंद की हड्डी
प्रा. डॉ. रमेश आडे, मुरूम || 110

ATTESTED
Principal
Assistant Professor & Head
Department of Sociology
Yashoda Girl's Arts &
Comm. College,Nagpur

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

५) हिंगोली - १५.९३४ टन, ६) नांदेड - ६७.८१८ टन, [illegible] ३७.७९० टन, ८) उस्मानाबाद - ४५.७१७ टन [illegible] वरुन बीड जिल्हा हा रेशीम उत्पादनात अव्वल स्थानावर [illegible]

पहिल्या वर्षी तुती लागवडीनंतर चार-पाच महिन्यांनी [illegible] पीक घेता येते. मात्र दुसऱ्या वर्षी तळ छाटणी झाली व अंतर [illegible] झाली की, प्रत्येक ४५ दिवसांनी पीक घेता येते. एक पीक [illegible] की, आंतर मशागत, खतांची मात्र देऊन व दोन पाण्याच्या पाळ्या देऊन १५ दिवसांनी दुसरे पीक घेता येते. अशी वर्षातून चार ते पाच मोठी पीके घेता येतात.

सन २००२-२००३ मध्ये रेशीम पासून मिळलेले आर्थिक उत्पन्न ३७४२५० रु. इतके होते ते २००६-०७ मध्ये ६९०७४६६ रु. इतकी प्रचंड वाढ रेशीम पासून मिळणाऱ्या उत्पन्नात झालेली होती.

शासनाकडून नवीन रेशीम लागवड करुन उत्पादन घेणाऱ्या शेतकऱ्यांसाठी अनेक प्रकारच्या योजना राबविल्या जातात. त्यामध्ये रेशीम उत्पादन शेतकऱ्यांस प्रशिक्षण देणे, जरुरते कोशल्य निर्माण करणे, अंडी पुंज पुरविणे, कोश खरेदी करणे, संगोपणगृहास अनुदान देणे, इत्यादी प्रकारे शासन रेशीम उत्पादकास मदत करीत आहे.

यावरुन असे दिसुन येते की, बीड जिल्हातील रेशीम उद्योग म्हणजे एक प्रकारे कृषी संजीवनी म्हणून पुढे आलेला आहे.

संदर्भ :

१. भारतीय अर्थव्यवस्था - अ.द.दत्त, के.पी.एम.सुन्दरम्.
२. अन्नदाता कृषी मासिक - २००७
३. अंग्रोवन २००८ - डॉ. मुणगेकर भालचंद
४. जिल्हा रेशीम कार्यालय बीड २०११-१२ ते २०१५-१६.
५. दै. लोकमत दिनांक २३/०३/२०१५
६. दै. दिव्यमराठी दिनांक ०९/०९/२०१५
७. सुलभ रेशीम उद्योग - डॉ. चंद्रशेखर हिवरे
८. सामाजिक संशोधन पध्दती - डॉ. सुधीर बोधनकर व विवेक आलोगी

❑❑❑

21

आंबेडकरवादी काव्यातील : आंबेडकरवाद

प्रा. डॉ. गोविंद नामदेव रावळेकर
मराठी विभाग,
यशोदा गर्ल्स आर्टस् ॲन्ड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर,
वर्धा रोड, नागपूर

आजच्या एकविसाव्या शतकात भारताची मूळ स्थिती बघता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कार्य व विचार विचारात घेऊन नितीमान मानव घडविणे गरजेचे झालेले आहे. कारण नीती ती प्रामुख्याने मानवाला माणुसकीने स्थान देवून सर्वतर्फे जागतिक मानवी मूल्य जपण्याचा निर्धार प्रामुख्याने त्यांच्या विचार गर्भात येताना दिसतो. त्यामुळे समस्त मानवाला स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या मूल्यांनी धर्मनिरपेक्षता प्रामुख्याने फक्त भारतातच नाही तर देश—विदेशात याची युगपरिवर्तनाची लाट निर्माण होऊन, विषमतेला झुंगारून समतेला प्राधान्य देवून मानवी मनाला कृतीशील आशावादी विचारांची नवी वाट त्यांनी वेळोवेळी दिली. म्हणून ती विचार प्रणाली प्रत्येक मानवांमध्ये रूजावी यासाठी डॉ. बाबासाहेबांनी क्रांतीकारक विचारांची मांडणी करताना त्यांनी म्हटले 'विचार सुध्दा मर्त्य असतात' ते म्हणतात 'ज्याप्रमाणे रोपटयांना सिंचनाची गरज असते, त्याप्रमाणे विचारांना देखील संवर्धन करणे, त्यांचा विकास करणे व जनमानसाच्या मनोभूमीत रूजविणे यासाठी प्रयत्न महत्वाचा आहे.'' या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या वाक्यावरून साहित्यकृती आणि राष्ट्रोध्दाराचे कार्य आपण निर्माण करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार अतिशय प्रभावीपणे लोकाभिमुख मानवी माणुसकीच्या आधारे साहित्यकृती क्रांतीकारक करू शकतो व ती नेहमी पुरोगामीच विचार प्रणाली मांडणी अशी अपेक्षा साहित्यकारकाकडून नक्कीच आपण करू शकतो.

Prakash Sonak
Assistant Professor & Head

2. **<u>Title of Paper:</u> Role of Social Forestry Program in India and Forest Management**
<u>Name of Author/s</u>: Dr Mahendrakumar Katre **<u>Department of Teacher</u>: Economics**
<u>Name of Journal</u> : Arthvishv-Arthik Ghadamodi Trimasik
<u>Year of Publication:</u> 2017 **<u>ISSN No.</u> : 2319-6289**

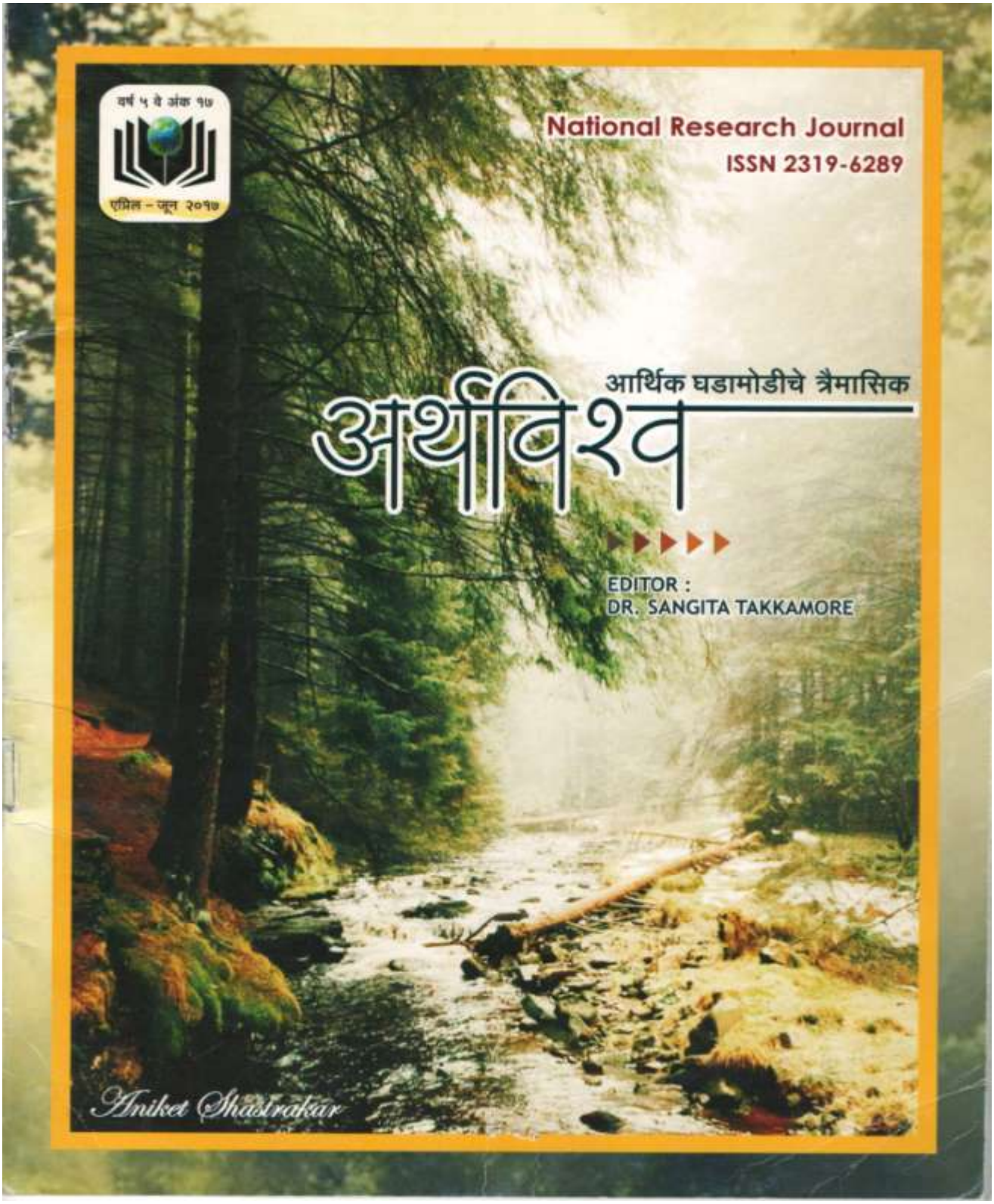

National Research Journal
ISSN-2319 -6289

अर्थविश्व

आर्थिक घडामोडीचे त्रैमासिक

National Research Journal of Economics, Social Science & Commerce

वर्ष पाचवे / अंक 17

एप्रिल–जून 2017

डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे
तारण तरण महिला पत संस्था,
राधाकृष्ण वार्ड, रामटेक
जि. नागपूर– 441106
भ्रमणध्वनी– 9423408291/ 9527379231
Email : takkamoresangita@gmail.com.

सल्लागार मंडळ :

डॉ. श्रीनिवास खांदेवाले
प्रा. कमलाकर हणवंते
डॉ. अंजली कुलकर्णी

विशेष सहयोग :

डॉ. वर्षा गंगणे
डॉ. निलम छंगाणी

त्रैमासिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखांतील मते त्या–त्या लेखकांची असतात. यामध्ये संपादक व कार्यकारी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

|| अनुक्रम ||

- संपादकीय संवाद – झाडे लावा व झाडे वाचवा... – डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे ३
- वनों का महत्व, भारतीय अर्थव्यवस्था, योजनाए एवं संस्कृति के सन्दर्भ में – प्रा. डॉ. उषा एन. पाटील ५
- कृत्रिम वनवे आणि वनसंपदा (गोंदिया जिल्हा) – प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे १०
- औषधी वनस्पती तुळस व कोरफड – प्रा. ज्योती पांडे १३
- महाराष्ट्र राज्यातील वनसंपदा व सद्याची परिस्थिती – प्रा. कृ. मनोहर ए. गुडधे १७
- चंद्रपूर जिल्ह्यातील वनसंपदेवर आधारित उद्योगाचा विकास – प्रा. मृणालिनी तापस २०
- पर्यावरणीय संपदेचे जतन, संरक्षण व संवर्धन – प्रा.व्हि.एम. घुबळे २८
- वनसंपदा आणि पर्यावरणीय महत्व – प्रा. विश्रांती मा. धडाडे (खोब्रागडे) ३३
- महाराष्ट्रात कृषी व वनीकरणासाठी "जलयुक्त शिवार अभियान" – डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे ३६
- "शेतकऱ्यांच्या मृदा, पाणी व खतव्यवस्थापन बाबतच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन" – प्रा. ईश्वर ज. वाघ ४०
- **Role of Social Forestry Program in India and Forest Management – Mahendrakumar D. Katre ४७**
- **Urban Poor Women : A Study of Vidarbha Region – Dr. Renu A. Tiwari ५३**
- विदर्भ अर्थशास्त्र परि४४षद अहवाल ५९

Role of Social forestry Program in India & Forest Management

Mahendrakumar D. Katre
Yashoda
Girls Arts & Commerce
College Sneh Nagar Nagpur
mahendra.ktre@rediffmail.com
9420963560

Need of social forestry

This need for a social forestry scheme was felt as India has a dominant rural population that still depends largely on fuel wood and other biomass for their cooking and heating. This demand for fuel wood will not come down but the area under forest will reduce further due to the growing population and increasing human activities. Yet the government managed the projects for five years then gave them over to the village panchayats (village council) to manage for themselves and generate products or revenue as they saw fit.

The classic case of Bihar Bihar is one of the poorest states of India and the work under MNREGA is not available during the flood times which covers a major portion of the year in many areas of Bihar. Apart from this the physical work which is available under MNREGA is strenuous and is not fit for the handicapped and the old. The forest area of Bihar was also dismally low at 7 in 2011.All these problems were innovatively taken up by secretary of rural development of Bihar SM Raju who linked social forestry scheme to MNREGA thus paving the way for poverty reduction and reducing climate change ,under the new scheme the people taking care of plants were to get the ownership of them after 5 years,it was done to ensure complete care for plants.The project is a huge success within 3 years the forest area went up to 12.86% and this in addition to providing employment to thousands of handicapped, women and old people.

Objectives :

Social forestry schemes have been started throughout India, making a difference in forest cover and benefiting rural and urban communities. The main objectives of such schemes include:

1. Improve the environment for protecting agriculture from adverse climatic factors,
2. Increase the supply of wood fuel for domestic use, small timber for rural housing, fodder for livestock, and minor forest produce for local industries,
3. Increase the natural beauty of the landscape; create recreational forests for the benefit of rural and urban population,
4. Provide jobs for unskilled workers and
5. Land rehabilitation
6. Finally, its object is to raise the standard of living and quality of life of the rural and the urban people.

It should be broad based so as to include within its purview rural employment, dairy development, usar and waste land development, check-ing floods, soil erosion, reclamation of degraded lands, rehabilitation of groves and wood lands, planting quick growing and economically useful trees, re-stricting the plantation of eucalyptus to only 6% as in Tamil Nadu, and developing alternative sources of rural fuel like LPG, biogas, solar cooker, wind power etc.

During 1975-76, 1 500 hectares and 1 355 row kms were planted up under social forestry. The target for 1977-78 included 6 300 ha and 5 400 row kms and for 1978-79, the area planned covered 105 000 hectares and 3 700 row kms. Centrally sponsored social forestry programmes during the Fifth Plan period envisage covering 186 500 hectares and 10 500 row kms.

Man made forests will also serve to relieve the reserved and protected forests of their erstwhile economic bur dens which they may no longer be able to sustain *in toto*. For instance, to make room for "Project Tiger" vast areas of high forests in India, totalling 499 800 ha, have been closed to tree harvesting and cattle grazing. They have been set aside to induce ideal conditions for the subsistence and breeding of tigers (Srivastava, 1979). But forest closures have serious economic repercussions. For one thing, they will lead to the total withdrawal of certain privileges, such as the extraction of firewood, industrial wood, bamboo, fodder and other forest produce, and services (grazing). The current dearth of alternative sources of forest supplies and the demands of a rising population may expose the :incompatibility of fostering wildlife at the cost of human distress. The crusade against tree-felling launched by the CHIPKO civil disobedience movement, currently raging in Tehri Garhwal, U.P., is likely to curtail drastically the scope of forest exploitation in the hills. CHIPKO is, an anti-tree-felling movement initiated by Sri Sunder Lal Bahuguna and Sri Chandi Prasad Bhatt in 1974. Its *modus operandi* is somewhat histrionic and involves physical interference with felling operations by embracing each :marked, condemned tree in a desperate bid to rescue it from the lethal strokes of the axeman. The CHIPKO ideology aims at immediate suspension of felling of green trees in hills and catchment areas. Despite its turbulent political genesis and boisterous mode of regimentation its ideals are patriotically motivated and its clamour helps in focusing attention on the crisis in Indian forestry. The implications of CHIPKO are likely to influence equally many other areas of the country confronted with identical problems of tree denudation.

References :-

websites ***www.google.com.in***

www.wikipedia.com

◆◆◆

3. **Title of Paper:** **Anusuchit Jatichya Samajik Samsya Wa Upay**
Name of Author/s: Dr Prakash Sonak **Department of Teacher: Sociology**
Name of Journal : A Half-Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary National Research Journal of 'Social Science & Humanities'
Year of Publication: 2017 **ISSN No. : 2378-3199**

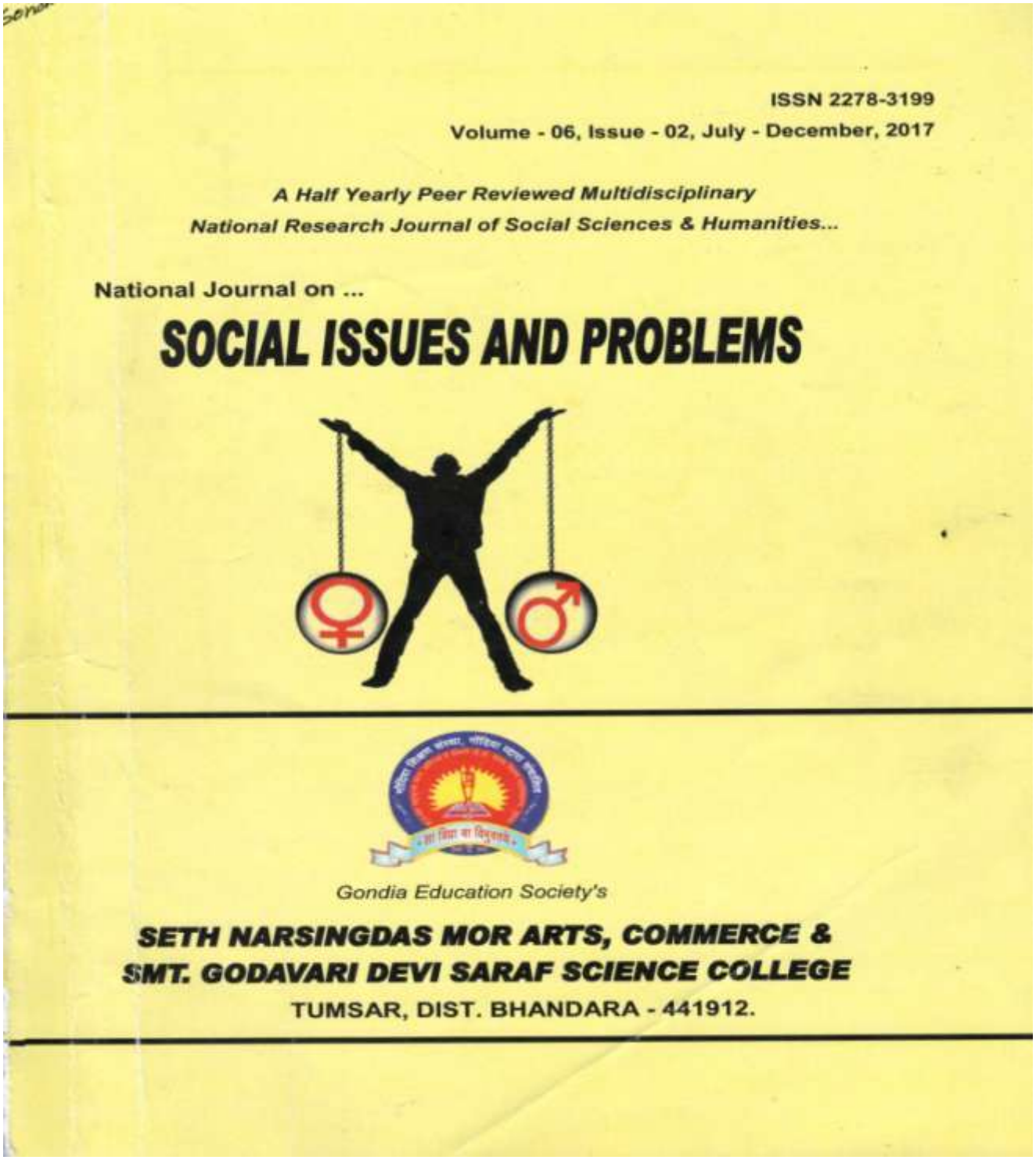

A Half Yearly Peer Reviewed Multidisciplinary National Research Journal of Social Sciences & Humanities....

'Social Issues and Problems'

- CONTENTS –

Sr. No.	Tital of Paper	Authars Name	Page No.
1.	Ambedkarite Movement and Women	Deepa Pawar	...1
2.	Nature Poetry of Dr. A.P.J. Abdul Kalam	Dr. Rajshri Gajghate	...5
3.	Women Entrepreneurs	Dr. Kawita Lende	...7
4.	Indo Iranian Relations....	Dr. Mubaraque Quraishi	..11
5.	Adopter Categories of Tribals...	N. Gupta & G. Thomas	..13
6.	Methods and Approaches	Dr. Kaneez Quraishi	..16
7.	भारतीय अर्थव्यवस्था में कृषी का योगदान	डॉ. अर्चना बी. जैन	..18
8.	राष्ट्र के किसानों की व्यथा को दर्शाता प्रेमचंदजी का साहित्य	डॉ. मनीष जी. टेंभरे	..21
9.	नासिरा शर्मा के साहित्य में शिल्प विधान एंव पात्र योजना	हरगोविंद सी. टेंभरे	..23
10.	डॉ. आंबेडकरांचा राष्ट्रवाद	डॉ. अनिल नितनवरे	..25
11.	भारतापुढील शैक्षणिक आव्हाने	डॉ. सरोज आगलावे	..27
12.	वृध्दाश्रमातील वृध्दांच्या सामाजिक समस्या...	डॉ. प्रमिला भुजाडे	..30
13.	जीवन कौशल्य आणि ज्ञानरचनावादाचा परस्पर संबंध	कु. दिशा गेडाम	..33
14.	मद्यपानः आधुनिक काळातील नवे आव्हान	डॉ. किशोर राउत	...36
15.	ग्रामीण महिलांच्या विकासामध्ये स्वंय सहायता समुहाचे योगदान	डॉ. नलिनी बोरकर	..38
16.	लोकशाहीत राष्ट्रीय एकात्मता – एक आव्हान	डॉ. संपदा कुल्लरवार	..41
17.	साहित्यनिर्मितित पाश्चात्य प्रवासकांचे योगदान	डॉ. राजेश दिपटे	..43
18.	विपश्यना साधनेच्या प्रभावाने...कैद्यांचे सामाजिक....मानसिक परिवर्तन	डॉ. दिपक पवार	..45
19.	पक्षांतराचे लोकशाहीवर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन	डॉ. दिपक कोटुरवार	..50
20.	महाराष्ट्रातील मराठा मुक मोर्चा व बहुजन क्रांती मोर्चा....	डॉ. प्रदिप गजभिये	..52
21.	भारतातील संघटनात्मक दबावगटांची भुमिका	प्रा. अविनाश फाळके	..55
22.	सामाजिक पर्यावरण व राजकीय उदासिनता.....	प्रा. शशीकांत चवरे/डॉ. शारदा महाजन	..69
23.	भारतीय समाजातील आदिवासींची शैक्षणिक स्थिती	डॉ. मिनाक्षी बेसेकर	..64
24.	अनुसूचित जातीच्या सामाजिक समस्या व उपाय	डॉ. प्रकाश सोनक	..66
25.	'ऊनपाऊस' : सामाजिक बांधिलकी जोपासणारा कवितासंग्रह	डॉ. विजया राउत	..68
26.	सामाजिक विकासाची संकल्पना व महिला विकास	डॉ. राहुल भगत	..71
27.	भारतीय कामगारांची वर्तमान स्थिती आणि सरकारी धोरणे	कु. अर्चना देशमुख	..74
28.	लोकमान्य टिळकांचे राष्ट्रीय चळवळीतील योगदान	डॉ. प्रमिला भोयर	..77
29.	शेतकऱ्यांची स्थिती आणि 'बारोमास'	प्रा. संजय सिंगनजुडे	..81
30.	ग्रामीण शेतकऱ्यांच्या समस्या व उपाय	डॉ. अश्रु पुंजाजी जाधव	..85
31.	मराठीतील अभिजात परंपरेचे स्वरूप	डॉ. संजय पाखमोडे	..87
32.	गडचिरोली जिल्हयातील जलसाधनसंपत्ती	डॉ. ए. एस. बावनकर	.. 90